

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусить бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на четверть року 3.50 зл. За границею в Европі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, БЕРЕЗЕНЬ 1937 Р.

Книжна 3 (23)

ТАРАСОВІ РІЧНИЦІ.

Шевченкове Свято — це символ єднання українців в одну близьку родину.

Коли б згадати рік за роком кожне свято, за яких обставин, де й як відбувалося — це склало б хронологічну каіву всієї трагедії українського визвольного руху, це були б олімпіади життя українського народу.

Варто на схилку літ оглянутися на пережите, й занотувати хоч деякі етапи його. Нехай знаєть діти наші, як батьки завжди й усюди шанували Шевченків день, куди б не закидала їх доля; нехай запстовують теж рік за роком тяжку боротьбу за волю, за рідне слово, рідну пісню... І складеться з тих річниць, як з окремих колосків, величний вінок.

До сотої річниці не доживемо, п'ятдесяту пережили, а 25 літию не пам'ятасмо... Хіба старі батьки інколи нагадували: пам'ятаси, моя берізко, як ти маленькою тримала свічечку за Тараса... Бо тоді цього дня можливо було тільки відправити панаходу, і то не за Шевченка, на що не відважився б пюдин съященик, а замовлялася Служба Божа за свого свояка, за душу раба Божого Тараса...

Тепер дожили ми до 75-ої річниці нашого свята, і згадаймо хоч деякі більші етапи довгого шляху.

I.

1901 рік. Кавказ. Тифліс.

З Поділля, з Кам'янеччини закинула доля 20-літню дівчину на далекий Кавказ. Призначена була керівничкою школи „Педагогічного Т-ва учительок і виховательок“. Як учителька її член того Т-ва входила до різних його розгалужень, і між іншим — до Т-ва народних читань, від якого була призначена постійною лекторкою Овчальської автоторії (театр в робітничій діляниці).

Сама одна, закинута в чужу сторону, гостро відчувала тугу за всім рідним. В тім же будинкові, де містилася її школа, була ще друга школа — військова фельдшерська, що мала більш десятка

слушачів-українців і часто чути було звідтіль українську мову, а особливо співи гарного хору. Звернулася до них із закликом — удаштувати спільними силами свято в пам'ять Шевченка.

Але... де? як? чи дозволять?...

Утворили програму: 1) Кілька слів про Т. Шевченка, 2) декламація його творів, 3) співи: сольо, хор. З'явилася з цією програмою до свого Т-ва, бо кожна лекторка мусіла представити докладний план своєї лекції, зате ніяких поліцейських та взагалі урядових дозволів не потребувалося, все було на відповідальності Правління. При Т-ві було три секції: російська, грузинська та вірменська, кожна з них мала свою визначені дні, в які займала театр.

Принципово ніхто нічого не мав проти української програми, але... від якої секції, для якої авдиторії?... Вихопились грузинки на поміч, що вони відстувають свій день, а й грузинські робітники послухають українських пісень.

День був здобутий. І повісили великого плаката на дверях народного театру: „26 лютого в пам'ять Тараса Шевченка“ (афіш не друкувались, бо це був цілком внутрішній розпорядок Т-ва).

Скільки набігались, — діставали одіж, малювали портрета, вишукували килими, вишиті рушники — просто якимось інтенктивним нюхом у різнобарвному національностями місті все це діставалося.

Настав день Свята. Хвилювання й урочистість заразили цілу авдиторію. Ніхто не сидів, усі стоячи слухали „Заповіту“ й промову слова Шевченка, пісні... Переїмалися настроєм від килимів, вишитих рушників, барвної квітчастої одяжі — все це разом утворювало цільний своєрідний образ.

По закінченні група робітників підійшла до організаторів просити, чи не можна час від часу, або періодично уряджувати українські вечори... Виявилося, що й в залізничних майстернях, і в інших закладах є робітники українці; а в війську, що стояло в Тифлісі, було багато кубанців-козаків.

Заснували окрему українську секцію, яку назвали: „Малоросійская секція при Обществѣ народныхъ чтений“. Мали визначені дні, могли уряджувати вистави, реферати, концерти... За два роки від того першого здобутку відбулися: 32 театральні виставі (16 виставлених п'ес), кілька концертів, рефератів, академій... Мали свою авдиторію завжди численну, мішаний хор із 40 співаків, мали власні декорації, деякий реквізит, запасове вбрахня, театральну й музичну бібліотеку, розпочали заходи мати свою оркестру...

Що зродило цю працю? То ж була така маленька жменька молоді!...

Це були наслідки тієї пам'ятної річниці смерти Шевченка, встановленої за горами Кавказу, бо па рідній землі мусіли мовчати.

Так розжарювалися малі іскорки, так розсіювалися зерна національної свідомості.

35 літ минуло від того часу!

II.

Лютий м., 1905 рік. Далекий Схід. Манджурія за Мукденом, під Путілівською сопкою.

Була ніч. Перед сестрою-жалібницею лежав тяжко ранений в стегно Андрій Любченко (з України, з під Канева), сильно гарячкував, ампутація була необхідна й негайна; не згоджувався, — волів умерти в манджурському степу, ніж вернутися додому калікою. Сестра, сама на двох кузах, бо недавно пережила тяжкий перелім ноги (але тоді всі від безущинної праці валилися з ніг, — мусіла змінити), була коло його та інших в ту ніч вартовою.

На Путілівській, що греміла день і ніч вже 8-му добу, рантом стихло. Так стало дивно, ніби там уже не зосталося ані живої душі. Якось спокійніше позасипляли ранені, а Любченко заговорив... Згадував ріднію, хату, село, околицю, Канів... Був кінець лю того, — річниця смерті Тараса Шевченка. В наметі тільки двоє українців... Згадали Його „незлім, тихим словом“... Тихенько проговорила „Заповіт“, і цей простий козак в обличчі смерти почув стихію, хто він є, чиїх батьків... заворушилися слізи, потягнуло додому, туди, на рідину батьківщину. „Сестрице, хочу операції, врятуєш, дістануся в Україну, туди, недалеко Могили Тараса“...

Чи врятувався ж? Не знати. Здали Його ранком в операційний вагон тієї ж організації. Але тоді вже все завірушилося — недурно замовкла Путілівка; не було вже чого її триматися: виявився обхід японців перед Мукденом, треба було кинутися на прорив, щоб хоч під обстрілом вивести все те, що ще жило...

Минуло більш 30 літ від тієї річниці, що справляли удвійку: сестра жалібниця й тяжко ранений вояк... шепотіли собі Його Заповіт...

І цікаво — коли друкувалися записи сестри про війну в ліберальному журналі „Русское Богатство“ за редакцією Короленка, там був винесений і цей (разом з іншими) спомин про двох українців у наметі в річницю смерті Тараса — мабуть не вільно було навіть згадати про свої українські почуття...

III.

1911 рік. Москва.

50-та річниця смерті Тараса Шевченка.

Велика зала Московської Консерваторії, переповнена по вінця, шемрить м'якою мелодійною мовою. За всіх кінців України прибули її ширі діти, старші й молодші, на своє національне свято, нездозволене на землі Матері... І там, у серці Москви, відслонила куртина образ рідний, дорогий: Канівська Могила над Дніпром... кругом її схилилися з вінками історичні постаті й постаті з творів Шевченка... Оркестра, капела Московської Консерваторії в повному складі, розпочала „Заповіт“... Море голів піднеслося й волилися звуки з сотень грудей... Була якась надземна місь у тому смуткові. Во-

скресла з мертвих Україна, — лежала ще непорушна й скута ланцюгами, — тільки відних її горів полум'ям, і здавалося, що готова вона спалахнути на цілий край, щоб перегоріти кайдани й встала на ноги...

І думалося: „Будеш, Батьку, панувати, поки сонце сяє!“

Це був перегляд наших свідомих національних підготівних сил.

Але була міцна московська реакція, як ніколи, і вогонь причався, розпорошився знову на маленьки іскорки й розірвся по найменших закутинах краю, вичікуючи своєї пори...

А було це 25 літ тому.

IV.

Лютий, 1919 рік. Кам'янець на Поділлі.

Свято пам'яті Шевченка на своїй землі, у своїй Державі...

У Своїй Державі!

Сталося чудо...

З тих вогників, що блимали дніде по „Просвітах“, за два роки боротьби й праці повстало Україна — Українська Народня Республіка.

Як довга й широка, вкрилася жовто-блакитними праюрами. А в день 26 лютого по всіх церквах цілої Держави правили Службу Божу за Тараса Шевченка. Вже не було ні однієї української дитини в Україні, щоб не ходила до української школи, і... щоб не тримала свічечку за Тараса...

А в серці Поділля, Кам'яниці по Шевченківській вулиці, до Шевченківського Народного Дому в цей день безконечним шнуром тягнулися представники урядових установ, народних самоврядувань (губерніального, повітового, міського), громадських організацій і школи, школи, школи.... — початкові, середні, та в повному складі професура й студентство першого новоутвореного Українського Державного Університету — складали свої вінки навколо погруддя Шевченка. А поруч з державним гімном могутньо нісся „Заповіт“ з'єднаних хорів: Національного Кам'янецької „Просвіти“, учительського, студентського, шкільних...

І думалося: Пануеш, Батьку, разом з нами у своїй землі ...

Не сором було показати перед Його обличчям свою працю...

Збудовано маленькими людьми величне диво...

А минуло тільки 17 літ з того часу...

V.

1921 рік. Кам'яниччина під більшовиками.

Село.

Ніби стався жахливий землетрус, рознадала земля під нашими ногами, — й усе збудоване нами звалилося в прірву!...

Розійшлися каменярі, хто куди, а ті, що зосталися, були викреслені з шерегів життя, ніби живцем закопані в могилі...

Прийшли інші будівничі перебудовувати все заново.

Минали дні, минали ночі... Не прояснювалося... Кінчався лютій. Невже, Батьку Тарасе, не пом'янемо Тебе бодай удвійку в річницю Твоєї смерти?

І рантом на село дістався наказ та ще й українською мовою — від комісара до комісара аж до сільського дійшов у такій формі: Оголосити 25—26—27 лютого (по ст. ст.) три дні народнім святом з пам'ять борця за волю людини Т. Шевченка. Не можна в ці дві дні ставати на працю — ні орати, ні сіяти (почалася рання весна) під загрозою суворої кари. Школам — три дні уряджувати поранки, реферати, академії. Сільрадам — припинувати, щоб Свято відбувається врочисто...

Було й таке святкування, з наказу та ще й під загрозою...

Ну, і святкували...

А було це 15 літ тому.

VI.

1936-й рік. 75-та річниця смерти Т. Шевченка.

І знову зійшлися, як всюди й завжди, аж у Дубні пом'янути Його, зробити знову перед Його обличчям нерегляд своєї національної свідомості. Прийшли переважно люди села, цілими групами, цілими хорами. Пройшли кілька, а може і кільканадцять верстов, після трудового тижня віддали свій недільний відпочинок для вшанування пам'яตі Шевченка. Що ж можуть більшого віддати?...

Нема вже тих, що святкували всеї 75 річниць, — багато з них полягло, багато змарновано, багато туляться по чужих краях...

Нехай же надалі ці річниці в лютому виховують їм на зміну нові шереги молодих працівників, а знову здвигнеться чудо!...

Не обійшлося й це свято без смутку. Звернулися організатори до місцевого о. настоятеля Собору з проσбою відслужити панаходу по Шевченкові українською мовою. Але о. Протоієрей не тільки сам відмовився, а й не дозволив і іншим священикам служити по-українськи в Соборі...

Перебралися до маленької церкви на Кемпу. Людей прибуло стільки, що годі було вміститися в церкві, — довелось всім, разом із численним духовенством із сіл, відстояти Службу Божу під голим небом, — у непогоду, на холодному вітріві...

І ця сторінка про Дубно належить теж до історії боротьби за рідне слово...

1936.

Олімпіяда Пашенко.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

СУЧАСНА УКРАЇНА.

6. Церква.

Коли я торік Іхав в Україну, то був приготований на те, що після майже чвертьвічного панування більшовиків на наших землях, я не знайду вже там жодних слідів якого-будь церковного життя. Дійсність, однак, виявила речі цілком протилежні, що їх уповії можна записати ін плюс на рахунок української національно-релігійної свідомості.

З одного боку в Україні йде зараз глибокий процес зміни релігійного світогляду населення в напрямі цілковитого повороту до віруючого способу думання, а в зв'язку з цим і до зовсім відкритого демонстрування своїх поглядів на релігію, — поглядів, що в переважній своїй більшості не мають нічого спільного з „безвірищтвом“. З другого боку й влада, переконавши, що релігійних вірувань не вдається їй викорінити навіть і з „соціалістичного суспільства“, — припинила покищо свою дотеперішню політику безоглядного поборювання релігії, обмежившись скоріше до ролі пасивного регулятора релігійних відносин у державі, — тим самим отже призначивши релігію за „копечне зло“.

Проте досліджування церковного питання в сучасній Україні з практичного боку дуже утруднене, навіть і для чужинців, що, як „інтуристи“, звичайно питанням цим особливо цікавляться. Всі боп найменші навіть прояви народної ініціативи в церковній справі старатно маскуються як владою, так і самим населенням, останнє бо всіма силами противиться втручанню влади в сферу своїх духових інтересів, що проте так само, як і взагалі все життя в ССР, зрегламентовані цілім рядом окремих законодавчих актів влади.

Сучасне отже становище церкви в Україні можна дослідити з двох поглядів, а саме: з погляду панівного режиму, щебто політики радянського уряду в церковній справі, та з погляду стосунку населення до церковного питання взагалі, а до питання віри зокрема.

З правного погляду радянське законодавство визнає релігію за приватну справу кожного окремого громадянина ССР. Церква в ССР відокремлена від держави. Свобода відправи релігійних культів, як і свобода антирелігійної пропаганди, визнається правом усіх громадян ССР. Акти громадянського стану (давні метричні книги) веде цивільна влада: органи запису актів громадянського стану. Школа відокремлена від церкви. Навчання релігії по загально-освітніх школах заборонене; вчитися релігії громадяни ССР можуть виключно на спеціальних богословських курсах, що уявляють із себе приватні навчальні заклади, та що їх відкривають окремі релігійні товариства (парафії) для своїх потреб тільки за дозволом влади. Парафії підлягають загальним правилам про приватні товариства й спілки та жодних привileїв, і субсидій від держави не одержують; не мають вони прав юридичної особи й не можуть володіти підякою власністю. Все парафіяльне майно уявляє собою державну власність.

Закон не вирізняє окремих церков, віроучень, релігійних течій чи сект, визнавши всі релігійні об'єднання віруючих громадян за релігійні товариства (парафії). Кожний громадянин може бути членом тільки однієї парафії. Парафію в розумінні радянського законодавства звуться місцеве об'єднання віруючих громадян села, селища, міста або його частини, що з них усі належать до одного релігійного культу, ієровідання, течії чи секти, в кількості не менш 20 осіб, що вони об'єднуються для спільногого виконування своїх релігійних потреб. Парафії підлягають обов'язковій реєстрації в адміністративних органах влади. Для виконування релігійних потреб парафії одержують за умовою в безоплатне користування від місцевих адміністративних органів молитовні будинки й предмети, призначенні для відправи культу. Кожна парафія може користуватися тільки одним молитовним приміщенням. Парафії відбувають загальні збори своїх членів на загальних підставах за дозволом влади; обирають свої виконавчі органи — в складі 3 осіб — для завідування справами парафії та культовим майном. Парафії не можуть займатися торговою, кооперативною чи промислову діяльністю, допомагати матеріально своїм членам, організовувати збори для навчання релігії, екскурсій, бібліотеки, читальні, медичну допомогу. Парафії обирають священиків (переважно з абсолвентів богословських курсів) і утримують їх власним коштом; кожна парафія може мати тільки одного священика. Парафії можуть організовувати релігійні з'їзди та паради за дозволом влади, що мають право обирати свої виконавчі органи для проведення в житті постанов з'їзду чи паради. Відібраний молитовного будинку, що перебуває в користуванні парафії, допускається тільки тоді, коли даний будинок необхідний для державних чи громадських потреб. Побудова нових молитовних будинків дозволяється владою па прохання парафії тільки в окремих випадках. Парафії мають право збирати добровільні пожертви на парафіяльні цілі, але тільки серед своїх членів. Публічна відправа релігійних обрядів, треба тощо дозволяється тільки па прохання вмираючих або тяжко-недужих у лікарнях та в'язницях, а також па кладовищах і в крематоріях. Церковні процесії допускаються тільки з дозволу влади, з виїмкою хресних ходів довкола церков, що па них не треба ніякого дозволу. Дзволення по церквах заборонене.

З церковною справою в'ижеться стисло в радянському законодавстві реформа календаря, що й слід окремо оговорити; радянський бо календар різничається від „буржуазного“ передовсім свою структурою, а надто й тим, що він заводить два календарні „сектори“ — один міський, а другий сільський. Звичайний бо радянський рік має, як і всюди 365 днів, поділених на 12 місяців, але тиждень має па зміну то 6 (у місті), то 7 днів (на селі). Праця й відпочинок па містах регулюються в ССР за „шестиденкою“, а саме п'ять днів праці й шостий, що відповідає нашій неділі, день відпочинку т. зв. вихідний. Завдяки цій особливій структурі радянського тижня вихідні дні мають назавжди устійнену дату та випадають на 6-те, 12-те, 18-те, 24-те й 30-те число кожного місяця. 1-ше березня це п'ятий вихідний день

у лютому, що не має 30-го числа, а крім того існує ще додатковий вихідний день у тижні, що йде після останнього вихідного дня місяця, що має 31 день. Врешті встановлено вихідний день 1. січня замість чергового дня відпочинку 30 грудня. Назви днів тижня залишилися ті самі. Число свят усталено на п'ять. Це — 22 січня — день січневої революції 1905 р., 1 й 2 травня — дні інтернаціоналу, врешті 7 й 8 листопада — дні жовтневої революції 1917 р. Це — пролетарські свята, вільні від праці та зрівняні з вихідними днями тижня. Okрім того в СССР святкують іще 14 т. зв. пам'ятних днів, присвячених різним революційним подіям, коли праця скрізь одбувається нормально, а тільки ввечері відбуваються різні приналіги збори та демонстрації. Це — новий рік (1 січня), день смерти Леніна (21 січня), день червоної армії та флоту (23 лютого), день жінок (8 березня), день лютневої революції 1917 р. (12 березня), день паризької комуни (18 березня), день народження Леніна (22 квітня), день преси (5 травня), день старої конституції СССР (6 липня), день кооперації (7 липня), антивоєнний день (1 серпня), день червоної авіації (18 серпня), юнацький день (5 вересня), день нової конституції СССР (5 грудня). Церковні свята скасовано, а назви їх із календаря усунуто.

Навпаки, життя на селі регулюється за „семиденкою“, а, як десь відпочинку, святкується там неділя. Село бо оказалось цілком консервативне й радянської календарної реформи просто не схотіло прийняти. Після довшої боротьби з селом на цім полі влада врешті „скорилася“ та узаконила старий календарний порядок у житті села, а між іншим у сільськім шкільництві. Через це саме й довжина шкільного року в Україні вираховується по сільських школах за семиденкою, коли, навпаки, по міських школах навчання провадиться за шестиденкою.¹ З церковних свят обов'язково святкуються на селі: Великдень, Вшестя, Зелені свята, Спас та Різдво, а зимова й весняна перерви в шкільному році на селі пристосовані саме до Різдвяних і Великодніх Свят.

Отже в питаннях вільності сумління політика радянського уряду обмежується тепер майже тільки до регулювання релігійних відносин у державі, відносин зовнішнього порядку, сливе не втручаючись у внутрішні справи окремих парафій. Спеціально для порядкування цими справами створено в 1931 р. центральну при ВУЦВК та місцеві при обл- і рай-виконкомах комісії для розгляду релігійних питань. Невиним результатом діяльності цих комісій було те, що замикання церков, як загальне явище, трохи припинилося. Навпаки, почато на прохання окремих парафій відкривати вже зачинені церкви й передавати їх у користування цим парафіям. Процес цей іде дуже повільним темпом, особливо по містах, але навіть і тут дас він певні, покищо незначні, наслідки. Суироти 1935 р. збільшилися напр. кількість укра-

¹ Діл. „Наша Культура“ кн., 1 (21) за січень 1937 р., стаття „Сучасна Україна“ ст. 44.

їнізованіх парафій в Києві, що їх тепер там три: на Подолі, на Солом'янці й на Слобідці. Як правило, парафії не існують у центрі міст, а тільки на їх периферіях, де мають і свої церкви. В центрі міст усі церкви засчинені, а коли й відкриті, то тільки як пам'ятники мистецтва, культури, музей тощо.

„Мирний“ курс супроти церкви помітний і в діяльності СВБ (спілки всюючих безвірників). Коли давніші СВБ стосувала активні заходи боротьби з релігією в усіх проявах церковного життя, то тепер у діяльності спілки переважають заходи пасивні. Що більш, діяльності цієї назовні тепер майже не видно. Антирелігійні демонстрації по містах, що колись публічно висміювали релігію, церкву, духовенство, агітуючи за „цілковите знищешня Бога“, — належать уже до минулого. Навпаки, на різних прилагідних зборах, де виступають із промовами вожді УССР, можна вже часом почути й слово „Бог“ — з великої букви. І хоч паспорти громадян СССР не мають іще графи „релігія“, проте в переписних листах, що їх заготовлено до всесоюзного перепису населення 1937 р., уміщено в пункті 5-ім рубрику „релігія“. Безумовно всі ці ефекти сприймаються населенням із певним недовірям, але назовні — назагал із захопленням, як нове, величезне „достиження“ пролетаріату. Водночас дуже вже помітила й активність самого населення в сприйнятті й засвоєнні цих нових здобутків революції. Населення міст зовсім відкрито демонструє своє цілком позитивне відношення до релігії. Замість пояснення наведу короткий епізод.

День 9-го серпня 1936 р. був звичайним робочим днем у СССР. Була це неділя, але найближчий вихідний день за радянським календарем припадав на середу 12 серпня. Вранці подався я до міста в околиці Подолу, там бо, як мені було відомо, містилася одна з київських українських парафій. На вулицях — звичайний щоденний рух великого міста, може трохи менший, ніж на Заході. Всі крамниці, установи тощо відчинені. Святочного настрою в місті просто не відчувалося. — Не доходячи до Притиско-Миколаївської церкви, я зупинився. Біля самої церкви стояли два селяни та уважно дивились на старі мури, розмовляючи. Напроти церкви побачив я трьох вояків із військ НКВС у червоне-блакитних шапках без зброй, на проході. Побіч мене швидкою хідою пройшов старшина РСЧА з пакунком у руці, круто завернув до церкви, та знявши шапку, ввійшов у середину. На перехресті Хорової та вул. Шолом-Алейхема (кол. Костянтинівської) стояв одиноко вартовий міліціонер у білих рукавичках, керуючи рухом. Якийсь візник-одинець, перейздячи повз церкву, знявши шапку, нишком перехристився. До церкви йшли та йшли люди. Ввійшов урешті й я.

Не легка то річ протиснутись до вівтаря, коли церква вщерть перепознена. Обережно оминаючи сусідів, наблизився я до амвону. Невеличкий хор київським церковним напівом, що так різко контрастує з „нашим європейським“, сідав по-українському Заповіді Блаженства. Службу Божу відправляв старенький священик у старих, податаних блакитних із золотом ризах. Сіро-блакитним струмком курився фіміям.

Почорніле золото на образах здавалося сяйвом неземної краси. І повагою брекла в голосі пастыря Єдина Правда Велика — „і тепер, і завжди, і на віки вічні. Амінь“.

І повага була в людях. Не чути було голосних шепотінь, так звичайних деінде. Люди молились. Величний настрій опановував душу. Праворуч молоденький вояк РСЧФ завзято хрестився, ледве чути вимовляючи устами слова молитви. Трохи далі похилилися в глибоких поклонах постаті вірних. І аж був ув очі дивний контраст: абсолютну більшість прихожан творила молодь, — звичайна сіра, радянська молодь, але яка поважна в церкві! Молодь українська, майбутнє покоління українського народу, що кохись візьме владу в свої руки! Вже виходячи з церкви, побачив я й двох селян, що стояли навколоішках у притворі, й трьох вояків із військ НКВС, що, ніби стидаючись, нерухомо тулилися до дверей церкви, й старшину РСЧА з пакунком у руці, з високо до гори піднесеною головою... А в вухах ще довго брекали безсмертні слова Молитви Господньої: „Отче наш, що еси на небі!“.

(Далі буде).

Іван Зіньківський.

ОСТАП НІЖАНКІВСЬКИЙ У МОТХ СПОГАДАХ.

I. Моя перша зустріч з Остапом Ніжанківським.

Минуло п'ятдесят літ, як я вперше познайомився з Остапом Ніжанківським, а мені здається, що це було недавно. Мое товарищування з Остапом в роках 1885-7 і від осені 1888—1889 залишилося в мене в такій живій пам'яті, що я хотів би свої враження передати громадянству, як спогад про доброго товариша, талановитого музику й незрівняного диригента. Під його рукою співав я в його двох хорах і виступав на концертах. Остап збирав тоді гарячі слова призначення, як музик і диригент, чого я був свідком, а через те багато подробиць збереглося в моїй пам'яті. Щоб одніache мій спогад вийшов вірний, щоб у ньому не було ніякого прибільшення, я буду покликуватись на сучасну пресу, а перед усім на „Діло“, що в неодному напрямі висновує тодішнє життя Остапа й дає чимало вісток про його западливу працю. Згадки „Діла“ дуже інтересні, а пов'язати їх в одну цілість може тільки учасник Остапового хору, а в добавку чоловік, що жив близько музика, зичливим оком глядів на те, як розвивався його талант та болів над тим, що молодому музиці серед матеріальної скрутині нашого громадянства не довелося стати на такій вершині, яку йому віщовано. Опlessків, квітів і заохоти мав Остап замолоду багато, але життєві невзгодини, брак матеріальної підтримки не дали розвинутись його музичним здібностям.

В грудні 1884 року, коли я був учнем шостої класи української академічної гімназії у Львові, дійшла до нас, молодих хлопців, згуртованих у громаді, вістка, що при вул. Валовій ч. 14., в австрійському Плацкомандо служить, як рахунковий підофіцер, талановитий музик,

Остап Ніжанківський, що рад би з нами познайомитись. Про цю громаду, що була середовищем нашого товарицького життя, написав гарну статтю наш талановитий, покійний вже товариш Осип Маковей (23. VIII. 1867 — 21. VIII. 1925 р.) п. н. „Історія одної студентської громади“ (Львів 1912. стр. 29.), і тему я про наше самообразування, про наші молодечі спроби пера говорити не буду. До нас доходили вісті, що Остап хоче вернутися з війська до гімназії, і тому я дістав доручення від громадян зайти до його й привести його між нас „живого, чи мертвого“, як велів наш товариш, Осип Партицький.

В будній день тоді було побачитися з Остапом, бо в канцелярії команди урядували офіцери, тому зайшов я до нього в половині січня в неділю, 1885 р. по екзорти. Ординанс зголосив мене Остапові, і за хвилину опинився я в канцелярії.

Передо мною став тоді 24-літній молодий вояк у синіх штанях, у темно-синій блузі з двома зірочками на комірі. Був це рідкий тип гарного мужчина з незвичайно симпатичним обличчям, з кучеривим, буйним волоссям, зачесаним посередині голови. Був він рослий і стрункий. На очах мав він „двікер“. Поява Остапа викликала на мене незвичайно міле враження.

По кількох словах привітання я запросив його між нас громадян на сходини, на що він дуже радо згодився. Остап оповідав, що в половині вересня кінчить тріліття своєї військової служби, почім рад би вернутися до школи, скласти по двох роках матуру, а опісля поїхати до Відня чи Праги на nauку в музичній консерваторії.

Мав я тоді при собі книжку „Твори Володимира Навроцького“ (ур. 18. XI. 1847 — 16. III. 1882), видану при кінці 1884 р. при участі І. Франка (15. VIII. 1856 — 28. V. 1916) „Академічним Братством“. Сердечний життєпис пок. Навроцького видрукував Остап Терлецький (1850 — 1902 р.).

Остап узяв книжку до рук, переглянув її з увагою, а коли побачив вірші Навроцького, почав у них вчитуватись. Минуло кілька хвилин, а Остап почав читати наголос поезію Навроцького: „До Ластівки“, писану 19. VII. 1878 року втиждені по смерті дружини. На Остапа зробив вірш помітне враження. Він читав:

„Люба ластівочка, мілай пташку мій,
Ти мене не кидай, не лети в вирій!
Підаєшся до хмари, поверни долом
Понад нашим краєм, над нашим селом.
До моого вікоща спустись, прилиши,
І радісну пісню свою зазлони,
І голосом своїм туту мії розвій, —
Зажди, щебетушко, не лети в вирій!
А ластівка каже: не здержин мене!
Мене ж тая тута з вікоща жене,
А люди лихії гонять з посад стріх,
І в хмарах ще чути їх вакі-такі тіх.
Пі волі, пі миру, пі сонця — твій край!
Не гай же, друже, — я лезу у рай!“

Я звернув увагу Остапа ще на другий вірш Навроцького п. н. „Умерла“, пис. 20. VII. 1878 р. теж на спомин дружини, а молодий музик почав знову читати наголос:

„Чиста, мої рожі стулений листок,
Що роса іранці умиза му лиця;
Біла, як перший весняний цвіток,
Тиха, як іравіці небесна арінца —
Існу головку на рученьку снерла, —
Спіть, чи думас?
Цить! вона умерла!“

— Але ж це чудові речі, особливо перша поезія — сказав Остап і просив, щоб йому линіти книжку, бо він хоче прочитати життєпис Навроцького та „увійти в його душу“.

При нашій першій зустрічі питався ще мене Остап про наше життя в громаді, а коли довідався, що я співаю тенором, просив мене, щоб я заходив до цього частини у будні дні по год. 7. вечером, коли вже нікого з офіцерів немає в службі, і переспівував із ним його пісні. Із задуми Остапа бачив я, що поезія Навроцького „До ластівки“ не дає йому спокою. Він це притакнув і сказав: „Мелодія під його слова так і проситься на панір“.

Я попрощався з Остапом у його кімнаті в партері перше вікно наліво при вході, де стояли два залізні ліжка для цього й його товариша, фельдфебеля. Обидва вони тут перемешкували. Товариш Остапа любив випити, забавитися з дівчатами, а Остап не вживав алкоголю, не курив тютюну, через те їй відносини між обома були чисто службові. Може ще я коли заподіяв товариш Остапові яку наскість, бо був старший у службі й через те приязні між ними не було.

Таке було мое перше побачення з Остапом.

II. Остап диригентом на вечерицях Ол. Кониського.

В кілька днів пізніше побачив я Остапа на вечерицях, уладжених у „Бесіді“ на честь Олександра Кониського. Було це дия 22. I. 1885 року. Фірму концертові давали товариства „Просвіта“, тов. ім. Шевченка, „Руська Бесіда“ та „Академічне Братство“. Останнє зайнялося складенням хору, а що поміж його членами були гарні солісти, Євген Гушалевич (пізн. артист опери), Вол. Лев, Теліховський, то й продукції хору вишли складно. Помагали співати в хорі учні пайвищої класи акад. гімназії.

Дуже добру промову виголосив тоді ред. „Діла“ Іван Белей (умер 20. X. 1921). Опісля співано трудну пісню Крайцера „Чарівна пісні“, а далі дві композиції Остапа Ніжанківського, одну до слів Верниволі (Кониського) „Вітер“, а другу кантувати в честь ювілята до слів Ів. Франка п. н. „Не гармати грають нині“.

Про „Вітер“ писало тоді „Діло“: „Як сама музика, основана на пареніх мотивах, відзначувалася молодечою силою та багатством інвенції, так і вірне виконання композиції зробили на зібраних дуже присміє враження, що висловилось у рисих оплесках“. А про другу

Остапову пісню до слів Франка писало „Діло“, що „п. Ніжанківський уложив хорошу музику й вона викликала неугавні оплески зо всіх сторін“.

На вечерницях співав що хор Лисенків тир до слів Шевченка: „Поки зійде ясне сонце“, що теж дуже подобався.

Із солістів виступив тоді на вечерницях баритон Володимир Лев, студент 1 року правничого факультету. Мав він дуже гарний, піжний голос. Віденівав він тоді Монюшків „Сномин лірикові“. „Діло“ писало, що спів соліста, „якого сильний, пріємний голос і добре зрозуміння твору викликали цілу бурю оплесків, так що він мусів, на домагання гостей, цю пісню повторити“. І як співак, і як чоловік був Вол. Лев надзвичайно симпатичний. Немов би для його голосу склав Остап баритонове соло в пісні „Гуляли“, а Лев захоплював нераз публіку своїм шовковим співом при різних нагодах. Залюбившись, Лев кищув право, вступав на поштову службу й одружився. В щасливому подружньому житті співав він нераз солові пісні та брав живу участь у громадській праці в Стрию. І тільки на схилі літ (умер 27. I. 1935 р.), відсунувся він від музичного й громадського життя, хоча все згадував свої солові виступи й участь в хорі під проводом Остапа, як ясні дні молодечих спів і поривів.

Як знаменитий декламатор твору Кониського „Острожник“ виступив на вечерницях член „Акад. Братства“ Нестір Яворівський (ум. 9. IX. 1906 р. „Діло“ 1885. ч. 5).

Завважу, що хором „Акад. Братства“ диригував Остап у цивільному вбраниї, що його павмисне випозичено. По вечерницях почалася забава, однаке Остап у цій участи не брав, бо о год. 11-ій мусів бути на пічлігу в своїй каплицярії. Хор „Акад. Братства“ був добрий, але принагідний, а Остап не міг ним зайнятися й повести його далі через військову службу.

Вечерніці на честь Кониського викликали відгомін не тільки в „Ділі“, але й у листі Івана Белєя до Олександра Барвінського з дня 23. I. 1885 р., де читаємо: „Поперед усього ділюся з Вами милою звісткою, що юбілейний вечір у честь Кониського вишав у цілості надсподівано гарно. В покоях „Р. Бесіди“ ще школи не було такого одушевлюючого свята. Заслуга передовсім „Академічного Братства“, де тепер доволі хороших патріотів молодих“.

„Люда зійшлося сила, старших і молодших. Жіноч було стільки, що зайняли всі крісла заї. Всі були самі свої, — як одна родина. Мій відчит, хоч я не мав часу багато на його виготовлення, всім дуже подобався — старші й молодші гралювали мені, навіть панючки наші, з чого я дуже тішився, бо відчит від початку до кінця держав я в тоні українсько-патріотичнім. Продукції музично-декламаційні проявили великі таланти серед молоді. Ніжанківський (студент з Дрогобича, тепер служить у війську) як композитор, академік-правник Лев, як співак, правник Н. Яворівський, як декламатор, изакінець і студент з руської гімназії Яремкевич, як рисовник, — таланти не буденні“.

„Захват усіх з удачі вечериць був такий великий, що по вечерицях, замість розходитись додому, почала молодь танцювати при фортечні — і танцювали — уважайте на „Р. Бесіді“ — аж до 3-ої години вночі! Танцювало двадцять кілька пар — то не жарти! Бавилися сердечно, бо самі свої були. Скоконадили й мене старого до танцю, а все мені докоряли тим, що я не вступаю щодо цього в сліди пок. Володимира (Барвінського): Ну, і я вступив“.

„Хотів я до Вас телеграфувати, щоб Ви не слали телеграмми Кониському, бо він писав, щоб на його адресу навіть листів не писати. Потому я розміркував, що остерога моя була б уже зашалена, бо Ви мусіли 21. д. січня вислати. Зо Львова шлють на нього доноси до „Кіевлянина“. Ця моя увага здається Вам на будуче“.

Про вечериці на честь Кониського згадав я тому, що це був перший виступ Остапа у Львові, де він дав себе пізнати як композитор і диригент тоді, коли був на військовій службі.

III. Остап перед громади учнів акад. гімназії.

В місяці лютні 1885 року зайшов я знову ввечері до канцелярії команди. Остап вийняв із столика поти, а в них побачив я нову композицію до слів Вол. Навроцького, що так дуже музикі припали до вподоби.

У мене був тоді незлай теноровий голос. Я читав поти досить добре, тож при помочі Остапа відспівав скоро мелодію „До Ластівки“. І слова, і мелодія мене захопили. Остап співав нижчим голосом, і дует зливався в гармонійну цілість. Остап був з пісні вдоволений. На стіні висів портрет цісаря. Ледви, чи думав коли Франц-Йосиф I., що в його військовій канцелярії буде виростати музичний талант, та що в ній загомонить українська пісня...

В місяць, або два пізніше співав я з Остапом його новий твір, дует: „І широкую долину“ до слів Шевченка, а вслід за тим сольову пісню Іванця: „В гаю зеленім враз зі мною“. Мені особисто привабільше до вподоби перший твір, бо й підходив він під мій голос, а Остап заповів, що я мушу його відспівати на концерті, але з добрым баритоном, а не з таким „розбитим голосом“, як мій, казав Остап. З часом відбував я проби з Петром Берестом, і ми готовилися до виступу, але де й коли, про це з нас ніхто не думав.

Друга пісня: „В гаю зеленім“ прийнялася в мить серед співучого громадянства, а не було хіба музикальної паниччини, щоб її не знала, або не співала. Мелодійність композиції Ніжанківського захоплювала усіх без винятку, а ім'я надійного композитора не сходило з наших уст.

Мабуть, під весну, в одну з субот о год. 5. по полудні був Остап між нами громадянами. Ми сходилися мало що не кожного тижня на третій поверх „Народного Дому“, де містилася тоді академічна гімназія. Була це простора класа, чи скоріш залі, що виходила на дві вулиці, — Корняктів і теперішню Рутовського. Мала вона передню кімнату, а через те не було чуті наших відчитів, чи декламацій, чи

співів на коридорі. За 20. крейцарів відчинаяв нам цю класу „поцтівий“ терціян Венцель, родом чех, що вислужив 12. літ у війську, дістав цертифікат і на його основі державну службу терціяна. Був це добряга, незвичайно услужливий, а мав тільки одну хибу, — любив горішку. П'янім я його ніколи не бачив. Ніс його був усе фіолетової краски. Нюхав віщ табаку й нею нас трактував.

Між нами громадцями було умовлено, що на вишадок, якби нас приловив на сходинах дир. гімназії, о. Василь Ільницький (22. IV. 1823 — 30. IX. 1892 р.), що мешкав в тому самому будинку на II поверхі від вулиці Вірменської, ми мали виправдуватись, що учимося лекцій, або що підготовляємо концерт. Коли ж між нас мав заглянути Остап, ми рішили, що на вишадок небезпеки, вояк Остап мав лізти під лавку. Але до цього ніколи не дійшло. Дир. Василь Ільницький, сам письменник, ставився до всіх наших починів з вирозумілістю й вибачливістю, бо був це чоловік із золотим для молоді серцем, великий приятель бідних школарів, що збирав запопадливо для них гроші й осушив не одну слізозу, та заобіг нужді, чи голодуванню своїх учнів. Вкінці розумів він те, що краще як молодь у школі учиться, чи співає, якби мала шукати розради поза школою.

Ми відчитували на сходинах всякі відчiti, нерідко перші спроби нашого пера, декламували твори Шевченка, чи Федъковича, а окрім цього заспівали пісню Вахнянина „По морю“, „До чарки“ і „Калину“. Коли Остап прийшов між нас, ми обідва з Берестом відспівали його дуета: „І широкую долину“. Вітано Остапа між нами промовою й піснею, а Остап вивіччувався нам потами своїх власних композицій, або й інших музиків. Приніс він також свій хор „Гуляли“, спробував його між нами, а коли ми заспівали, Остап широко подякував, давав вказівки, як його виконувати, словом, обіймав між нашим невеличким хором становище диригента. Раз заспівали ми на перестанку між годинами „Гуляли“, а пісці так подобалася, що наш хоральний гурток збільшався, голоси зіспівувалися з собою, а професори залюбки прислухувалися до наших співів та хоча дзвінок на годину передзвонив, вони не входили до класів, доки пісні не скінчено. Остап являвся на наших пробах співу щораз частіше, приносив щораз нові твори, що його сам розписував на голоси, й у нас до ферії 1885 було вже в запасі вивчених яких 20 пісень із творів Вахнянина, Остапа, Вербицького, Лаврівського і Воробкевича. Остап являвся між нами в військовому вбранині, снеригу з двома зірками на комірі, опісля з трьома, а вкінці вже й з жовтим пояском під зірками. Був він усе wirklicher Korporal, опісля Titular-Führer, а вкінці Titular-Feldwebel.

Був Остап незрівняним диригентом. На даний знак камертоном ми ставали карто біля його. Ніхто з нас не смів тоді павіть зашелестіти потами. З його рук, а ще більше з його обличчя ми вичитували, як маємо співати та модулювати пісню. Кожний із нас мусів вивчити поти, щоб співати без помилок. Словом, він панував над нами й над нашими голосами своїми первами. Він любив і розумів пісню, а ту саму любов і зрозуміння пісні вливав він між нас. Вже по кількох

пробах ми так ізажилися з його диригентурою, що просто не уявляли собі співу під іншим проводом.

Ми вчилися від нього пошани для пісні. Твори музичні, що він приносив із собою між нас, відкривали нам новий світ. Коли не один із нас робив із давніх пісень карикатуру й співав їх по дяківському через ніс, або горло, а піддираючи гузик при сурдуті, здирав голос у пісні „Красна дівице“, „Твоє личен'ко розкоши здрой, Ти мой владітель, ям слуга твой“, Остап звертав увагу, що пісні карикатурувати не вільно, бо може й вона колись мала своє значення й ширяла самилування до музики, або й любов для нації. Ставився він до кожної пісні поважно, тому й годі дивуватись, що й ми, молоді учні, споважили та з повагою ставились до хору й пісні.

Дійсним нашим диригентом став Остап тільки в вересні 1885 р., коли скінчив військову службу. Він склав іспити до сьомої класи з поч. жовтня 1885 р. Й став моїм шкільним товаришем. Вже від перших днів вересня, хоч ще відбував службу, приходив Остап до нас на проби і виправляв із нами дві пісні Вахнянина: „По морю“ і „До чарки“ та свою композицію „Гуляли“, бо нас запрошено на день 20. IX. 1885 р. на концерт до Рогатина.

Зложилося ще й так, що в серпні 1885 року поїхав я на вандрівку (з ряду третю) студентів високих шкіл, що почалася концертом в Тернополі, а закінчилася в Чернівцях. Взяли в ній участь студенти львівського, краківського й віденського університету, а приїхали тоді теж з Києва дві студентки, Катря Мельниківна (друга дружина Вол. Бон. Антоновича), Олена Доброграївна і студент Кость Арабажин. Останній був знаменитий промовець. Завважу, що Мельниківна й Доброграївна мали серед молоді глибоку пошану, а коли Доброграївна померла в Ментоні 21. V. 1888 р.¹ на грудну недугу, один із учасників вандрівки В. К-ий мало не зійшов із жалю за нею з ума. Арабажин заспівав пісню „Погуляєм цю піч“. Починалась вона теноровим солом, почім впадав хор і повторяв рефрен:

„Погуляєм цю піч, товарині мої,
Щоб жилося дружині в нашій вольній сем'ї..“

Тенор співав що раз нові куплети, пераз дуже поважні, перідко веселі, а хор відповідав згаданим рефреном. Я заспівав пісню Остапові, він зложив її під ноти і вже другої днини співано її по всіх класах вищої гімназії. Пісня „Погуляєм“ удержалася поміж громадянством довгі літа, а Остап виліографував її як додаток до одного з зшитків „Бібліотеки музикальної“. Мала це бути пісня київських студентів.

Завважу, що ще в часі військової служби в місяці липні 1885 р. видав Остап літографією свій дует до слів Навроцького: „До Ластівки“ з своїх дрібних ощадностей. Громадянство скоро викупило наплив і пісня пішла „між людей“.

Від вересня 1885 р. почалася історія Остапового хору.

¹ Марія Берештам-Кістяковська: „Українські гуртки в Києві полов. 1860-тих та початку 1890-тих років“. За ст. літ. кн. III. стор. 206—225.

ГЛАГОЛИЦЯ НЕ ПОВСТАЛА З ГРЕЦЬКОГО МІНУСКУЛЬНОГО ПИСЬМА.

ІV.

Порівняння глаголиці з мінускульним грецьким письмом свідчить проти мінускульної теорії.

Самих історичних свідчень проти грецького повстання глаголиці може було б декому трохи замало, а тому подаю в цім розділі ще й докази палеографічні. Щоб пересвідчитися в правдивості чи неправдивості теорії Тейлора-Ягіча про скорописно-мінускульне походження глаголиці, я пильно студіював грецьке скорописне, а особливо мінускульне письмо різних віков, шукаючи в них джерела для нашої глаголиці. Але шукання мої були надаремні: жодних глаголицьких ознак в грецькім письмі я не знайшов, і переконався, що їх там і не має. До таких висновків, як ми бачили вище в I розділі, прийшли також інші професори, напр.: Н. Грунський, Ральфс, А. Соболевський і ін. Цебто, я не перший виступаю з подібною думкою.

Треба сказати, що не завжди ясно видно, з якого саме грецького письма випроваджують дослідники глаголицю, а часом знати, що вони змішують або ідентифікують письмо курсивне з мінускульним, а це веде до непорозумінь. Треба знати, що грецьке скорописне чи курсивне письмо рано зачалося й швидко розвивалося. Греція мала багато різних канцелярій, де писано курсивним письмом, писали цим усі в своїм приватнім житті. Це письмо нестаране, дрібне, а головне — букви поєднуються одна з однією; одна й та сама особа ту саму букву пише не все однаково. Взагалі курсивне письмо — письмо надзвичайно індивідуальне, у кожного писара до певної міри різне. Читати курсивне письмо все трудно. Ця грецька курсива наявує в Греції аж до початку IX-го ст.

Але від кінця VIII-го ст. в Греції зароджується нова форма письма, що зветься письмом мінускульним. Це письмо сильно відрізняється від письма курсивного чи скорописного. Грецька мінускула повстала з бажання писати скоріш, ніж то буває при письмі уставім (увціяльнім), але писати чітко. Мінускульне письмо — це те саме, що в палеографії кирилівській пізніший півустав. Мінускульне письмо найчастіше дуже виразне, округле й гарне. Дуже багато мінускульних букв — це букви уніціальні, тільки простіше й округліше написані (пор. стосунок слов'янського півуставу до уставу). В мінускульному письмі дуже часто окремі букви поєднуються, особливо в мінускулі IX-го віку. Ios. Vajs твердить (*Rukovět'* 38—40), піби в мінускульному письмі букви пишуться окремо одна від однієї; це непорозуміння, бо факти цього не доводять. Для доказу, яке саме письмо вплинуло на Костянтинову глаголицю, треба брати письмо головно VIII—IX віку, а письмо X—XIII віков, як то для чогось подає о. Вайс на ст. 43—49, нічого нам не докаже.

¹ Див. НК кн. 2. Це окремий розділ із моєї праці: „Повстання азбук та літературної мови в слов'яні“, що незабаром зайдеться в світ.

Серед усіх найстарших глаголицьких пам'яток X—XI віків я не знаходжу ані однієї, щоб мала письмо, хоч трохи подібне до мінускульного. В усіх глаголицьких пам'ятках найстаршої доби кожна буква пишеться рішуче окремо, абсолютно нічим не в'яжеться одна з однією, кожна буква пишеться уніціально, цебто дуже старанно й поволі, чому форми тієї самої букви в одного писаря майже однакові. Нічого подібного нема в мінускульному грецькому письмі IX-го віку (а його тільки й можна брати, а найбільше — ще мінускулу X-го віку): тут букви пишуться швидко, не так старанно, в більшості своїй — з'єднуються, і при тому в того самого писаря в однім письмі букви найрізнішої форми.

Перехожу тепер до окремих палеографічних завважень.

Напочатку зроблю тут загальні завваження щодо методології шукання джерела для глаголицького письма. Починаючи ще з кінця XVIII-го віку глаголицю порівнювали з багатьома алфавітами, при чому кожний раз допускали найрізніші далекийду чі патиғнення: букви перевертали, доновляли, зменшували, взагалі вільно перероблювали по своїй уподобі. Така методологія зовсім хибна, бо при її допомозі глаголицю можна з однаковим успіхом рівняти з яким хочете письмом. Чи ж то справді власне так народи позичають своє письмо один у одного? Порівняйте хоча б алфавіти давньо-фінікійський з давньо-грецьким уніціалом написів і переконастесь, що при позиченнях ніколи нічого не перевертають, не додають, не зменшують, — відміни одного письма від другого, які масно, повстають пізніше вже на своїй землі, в процесі свого власного еволюційного розвою. Про це ж саме свідчить старе коптське письмо, збудоване на грецькім: при першім погляді на його видно, що це письмо грецьке, й грецьких букв тут не змінено до непізнання. Ось через це я методологічно відкидаю всі ті теорії про появлення глаголиці, що пропонують перенести до непізнання переробити букви, а потім їх рівняти.

Подам тепер свої палеографічні зауваження про відношення глаголиці до грецького мінускульного письма.

1. Мені здається, що в теорії Тейлора-Ягіча треба найперше викинути всяку думку про походження глаголиці з письма скорописного. Грецький скоропис має такий відмінний характер, що про цього, як про джерело глаголиці, навіть мови не може бути; читання може бути тільки про старше мінускульне грецьке письмо. В теперішній час грецька палеографія виразно відрізняє письмо скорописне від мінускульного, не змішуючи їх, бо посталі вони в різних процесах, і взагалі то письма з самого характеру свого різni, до себе не подібнi.

2. Між письмом мінускульним та глаголицьким скрізь знаходжу велику різницю, бо ці письма належать до цілком інших палеографічних шкіл, більше того — до різних письменницьких культур. Таблиця Тейлора та Ягіча прийняти нікак не можна, бо навіть ті форми, що в них подані, зовсім не подібні до глаголицьких.

3. Сам В. Ягіч на ст. 107 своєї праці: „Четыре критико-палеографические статьи“ 1884 р. твердить, що „только четыре буквы (гла-

голицькі) **в**, **г**, **д**, **и** на перший виглядъ уже напоминають греческіе мінускулы, да и здѣсь каждому греческому почерку нужно что-нибудь прибавить, чтобы изъ него вышла соответствующая буква глаголицкая". Оце правдиве признання Ягіча: дійсно, я не знаходжу в цій його таблиці ані однієї букви, яку можна було б прийняти просто без більшого перероблення. Кожну мінускульну літеру треба перше добре пренарувати (перевернути, щось додати або відняти), аж тоді тільки стане вона подібною до літери глаголицької. Цѣто, без найгрубіших натягувань теорія Ягіча існувати не може.

4. Коли б Костянтин для своєї глаголиці справді використав був грецьке мінускульне письмо, то він мусів би взяти для неї звичайні, скрізь уживані, мінускульні форми, як то зробив автор кирилиці, взявши для неї звичайне грецьке уніціальне письмо. Думати так змушує нас не тільки звичайна логіка, але й історія інших запозичених азбук. А мж тим теорія Тейлора-Ягіча та їхні таблиці показують нам щось зовсім інше: Костянтин для своєї азбуки ніби обклався був грецькими скорописно-мінускульними рукописами різних віків, і вишукував по них буков пайрідше вживаних, не подібних до звичайних; мало того, він ці букви-раритети обертає ще догори ногами, обтишав, немов господиня бараболю, або нашпаки — додавав до них те, чого тепер Тейлору-Ягічу хочеться. Очевидно, такої теорії, при теперішнім стані науки, прийняти жодним способом не можемо. Та й для чого Костянтин мав був так переробляти мінускульне письмо, щоб воно навіть здалека було неподібне на свій оригінал?

Але я такої думки, що скільки б Костянтин не трудився був, переробляючи для своєї глаголиці мінускульне письмо, його операція до кінця не вдалася б йому і щось би з первісного мінускулу таки залишилося. Але, як знаємо, цього нема, бо джерелом для глаголиці не було письмо мінускульне.

У своїй праці: „Четыре критико-палеографические статьи” 1884 р. Ягіч дорікає Міллерові за вияснення букви ч, що „авторъ пропустилъ замѣтить, что нарисованный на его таблицѣ почеркъ не единственный, и кажется даже не самый употребительный” (ст. 111). Так само на ст. 127—128 Ягіч сильно виступає проти Гайтлера, правдиво дорікаючи йому, що той користується для своїх гіпотез одиничними та винадковими формами в рукописах. Цѣто, сам В. Ягіч визнає, що по-зичатися можуть букви тільки звичайні, найчастіш уживані, а не раритети. Нацо ж тоді він сам змушує Костянтина вишукувати в мінускулі раритетів, та й ті ще без кінця переробляти?

5. Сам характер письма глаголицького та грецького мінускульного в основі своїй різний: мінускульне письмо характеру курсивного, цѣто часто знає пов'язані між собою літери, винесені над рядок і т. ін., тоді як глаголиця — письмо уставне (уніціальне), бо літери пишуться кожна окремо, пильно викінчуються і т. п. Пояснення Ягіча, ніби Костянтин переробив мінускул і курсив „въ стилѣ устава съ прямою літургическою цѣлью” (ст. 107), п'ято не доводить, бо в такім випадку Костянтинові належало б узяти просто грецький уніціал.

6. В грецькім мінускульному письмі більша частина букв азбуки в тій чи іншій мірі повторюють форму букв уніяльних; чисто мінускульним хіба можна рахувати **а, в, г, д, з, и, к, н, п**. Це бо між грецьким письмом мінускульним та уніяльним такий самий стосунок, як між давнішим кирилівським скорописом та його уставом. Нічого подібного нема в письмі глаголицькім: у нім ані одна літера не має подібної форми в грецькому уніяльному письмі. Це бо сам характер двох азбук зовсім різний, з різних культур узятий.

Взагалі, грецьке мінускульне письмо ясно й виразно говорить про дві письмі, скрізь бачимо в нім уніяльну основу, як то бачимо, скажемо, в слов'янськім півуставі. Нічого подібного в глаголиці нема: це письмо само в собі закінчене.

7. Грецьке мінускульне письмо IX—XI століття чисто мінускульним не буває, — майже кожний мінускульний рядок має, в більшому чи меншому числі, й якісь уніяльні літери (з числа тих, що мають чисто мінускульну форму). Вилив уніяльного письма на мінускульне все виразно почувається. Зовсім не те бачимо в письмі глаголицькім: тут форми тільки глаголицькі, вилив іншого письма тут звичайно не бачимо. Знаємо тільки один рукопис, Синайський Псалтир, що має в глаголицькому письмі також і грецькі уніяльні букви Т, М, В і ін. (кирилиця), але це одиничний випадок, тоді як у мінускульному письмі — це правило. Ніби уніяльність глаголицьких **а, в, и, р, н, ш** має інший характер походження.

8. Взагалі, палеографічні звички глаголицькі та мінускулу зовсім різні. Напр., по грецьких мінускульних рукописах заголовки (титули) пишуться тільки уніяльним письмом, тоді як у глаголиці цього николи не маємо, бо вони наслідують якесь іншу школу, не грецьку.

9. В мінускульних рукописах ініціали тільки уніяльні, а в рукописах глаголицьких цього не буває. Тільки як одиничний виняток знаємо Синайський Требник, що має уніяльне Т як ініціал три рази, інших прикладів нема.

10. Сам характер писання мінускульного та глаголицького письма різний: мінускуди знають догори або додолу винесені частини букв (напр. у букв **φ, ν, ε, λ, η, φ, δ, μ, γ, χ** і ін.), чого в глаголиці зовсім нема: тут все врядок, поза цього не виходить, як то звичайно бачимо в деяких східніх письмах. При перейманні ж письма цей панівний характер постійно заховується.

11. В грецькому мінускульному письмі того часу, від якого знаємо найстаріші глаголицькі пам'ятки, панує звичай писати під рядком, букви ніби висять на лінії. Знаємо цей звичай і в письмі глаголицькім, але дуже рідко.

12. В мінускульному письмі порядок зазначення цифр буквами інший, ніж в глаголиці, бо в глаголиці **б** визначає 2 (як у письмі єврейському), чого не знає письмо мінускульве. Цього б не сталося (пор. кирилицю), коли б глаголиця справді повстала була з грецького мінускулу.

13. Те, що в глаголиці нема **ξ і ψ**, також говорить проти

грецького джерела для цього письма, бо йнакше Костянтин таки взяв би був значки для **кс** і **пс**, бо вони були ж у мінускульному письмі. Очевидно, джерелом для глаголиці було інше письмо, що не мало особливих значків для **кс** і **пс**, а віддавало їх просто через **к** і **п**.

Ось таким чином порівняння грецького скорописного та мінускульного письма з письмом глаголицьким найвиразніше свідчить нам, що нічого подібного між цими письмами немає, — зовсім різний характер їх, різні манери писання, різні палеографічні звички і т. п. Власне, таке порівняння в порох розбиває теорію Тейлора-Ягіча про грецьке походження глаголицького письма. Мусимо шукати якогось зовсім іншого джерела, бо джерело Тейлора-Ягіча тепер строгої наукової критики не витримує.

Часом ще твердять, щобі від грека Костянтина можна априорно очekати зложение письма якнайбільше подібного на грецьке, як те доводив ще А. Вікторов у 1859 р. На це можу дати такий приклад. Апостол зирянський чи пермський св. Степан (1340—1396), родом росіянин із Устюга, вихований у російськім монастирі, в 1372 р. склав зирянам азбуку, і склав не з російської азбуки, як би того можна було сподіватися, а цілком відмінну, яка не мала нічого спільного з письмом російським. В основу своєї азбуки св. Степан поклав, здається, ті письмена, які зиряни мали вже до цього, — це різані значки на зирянських грошах. Чи не міг так само робити й св. Костянтин?

Дослідами над повстанням глаголицького письма наука займається ще з кінця XVIII-го століття. Вказувано різні джерела, але аж до 1880 р., до Тейлора, не вказувано на грецьке курсивне та мінускульне письмо, як на джерело глаголиці, хоч дослідники те грецьке письмо дуже добре знали. А сталося це тільки тому, що грецьке письмо справді дуже не подібне на наше глаголицьке.

Чи мусимо визнати бодай якийсь вплив грецького письма на глаголицю? Порівняння глаголиці з грецьким письмом приводить до висновку, що Костянтин упорядковував слов'янам азбуку не за формою грецьких букв, а тільки почасти на грецькій основі. Костянтин упорядковував слов'янам слов'янське письмо, найскоріше те письмо, яке вони вже мали, через що всі джерела, як ми бачили, звуть це письмо новим. Але як грек, Костянтин упорядкував „устрої“) слов'янське письмо трохи на грецькій основі. Справді, можемо вказати, що глаголицю в'яжуть із письмом грецьким ось такі спільні ознаки:

1. Порядок спільніх букв в обох азбуках одинаковий.
2. Деякі букви складені за грецьким звичаєм; напр. глаголиця має три букви для *і*, як то було й у грецькім письмі; глаголицьке *у* так само, як і грецьке, складене з двох букв: **су**; за грецькими *о* та *ω* і глаголиця має два значки; за грецьким алфавитом глаголиця має букву для **φ**, хоч слов'янин такого звука не мав, і ця буква була для їх мови зайва; грецька азбука не знає йотованого **ε** (*je*, а тільки **ε**, що бачимо й у глаголиці (кирилиця має вже **ě**). Още й усе, що в'яже глаголицю

з грецькою азбукою. Але форми грецьких букв Костянтин не брав, — він її взяв із якогось іншого письма, нам не знаного.

Нильса Й докладна оборона грецької мінускульної теорії, яку дали за останній час проф. С. Кульбакин („Можно ли считать доказанной греческую основу глаголицы”, 1927) та проф. Йос. Вайс (Rukovět' hlaholské paleographie, 1932), не прихилили мене до цієї теорії. Крім того, ці ж обороноці закидали вже дві дуже важливі частини грецької теорії Тейлора-Ягіча: 1) теорію одности глаголицького джерела й 2) теорію лігатур, а без цих частин ця теорія — напівповалена.

Поглянемо спрівді, до яких висновків приходять теперішні прихильники грецької теорії повстания глаголиці. Остання праця в цій ділянці — „Rukovět' hlaholské paleographie”, 1932 р. проф. о. Йос. Вайса (а о. Вайса підтримує й проф. С. Кульбакин). Ціле життя о. Вайс присвятив вивченню глаголиці, сам прихильник грецької теорії. Глаголицькі букви, на його думку, повстали так: 1) з грецького мінускульного письма 15, але сильно стилізовані: в, г, д, з, и, і, л, ѿ („правдоподібно“!), н, о (подвосло!), р (обернути догори!), т (тільки горішня частина!), ю, ф, ω; тільки про одну букву, про ф, Вайс додає: *růvod z řeckého je jistý* (ст. 93), але ж не тільки тому, що такого звука слов'яни не мали, а тому її букви не потребували, — взяли її з грецького для грецьких слів; 2) а повстало з знака хреста, 3) з самаританського: б, е, дерв, 4) з єврейського: к, ц, ч, щ, 5) з єврейсько-самаританського: с, ь, ь, ү (іжиця), 6) з коптського: ж, х (або з грецького!), 7) маловідоме джерело: ж, с, щ, 8) záhadné rísmo: н, ъ, ю, 9) зложені букви: **ѧ, ѿ, ѿ**. Още так виглядає грецька теорія при спробі поважно підійти до повстания кожної з окрема глаголицької букви. Як бачимо, стара теорія Тейлора-Ягіча про єдиність грецького джерела повалена в о. Вайса в порох! І чи не свідчать власне ці висновки, що пора вже пошукати джерела для глаголиці в іншому місці, про що нам давно вже кажуть і *Життя Костянтинове*, і *Оповідання ченця Хороброго*?

V.

Де шукати джерела глаголиці?

Чернець Хоробрий у своїм „Оповіданні“ ясно вказує першінє джерело грецького письма: „Прежде сего еллинъ не имѣхъ своимъ языкомъ писменъ, но финичскими письмены писаху свою рѣчь, и тако быша многа лѣта“. Як бачимо, чернець Хоробрий знає про по-зичання азбук. Чому ж тоді він апі словечком не згадав про джерело письма слов'яnsького? Це ж так було б йому до речі вказати тут, звідки саме Костянтин узяв своє письмо. Чи не тому так сталося, що Костянтин переробив те слов'яnsьке письмо, яке існувало „без устро-енія“ ще до нього?¹

Давнина наша цікавилася питанням про походження слов'ян-

¹ Див. про це мою працю: „Слов'яnsьке письмо перед Костянтином“ в „Юві-лейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського“. Київ, 1928 р. ст. 156—165.

ського письма, і, напр., джерело кирилиці дуже добре знала. Так, ув одній болгарській перерібці „Оповідання про письмена“, список XIII—XIV віку, читасмо: „Глаголють греки безумнii, яко отъ на-шихъ ся книгъ извела словѣнская книга“.² Але про джерело письма глаголицького іде в пам'ятках піктої згадки не знаходимо.

Кидається в вічі, що Хоробрий Костянтинове письмо вперто зве „слов'янським“, дуже відрізняючи його від письма грецького та латинського. Він твердить, що на початку слов'янин, бувши „поганами“, не мали азбуки, але „чергами і різами чтиху і гатаху“, а по охрищенні стали вживати письма латинського та грецького. Такий стан був ненормальним, бо ці азбуки непридатні до слов'янських звуків. Аж потім зміливався чоловіколюбний Бог, зглянувшись на рід слов'янський і послав йм Костянтина Філософа, і тільки той уложив йм 38 письмен. Логічно з цього випливає, що азбука слов'янська була відмінна від інших, цебто грецької та латинської. Ось тому Хоробрий пише: „Слов'янськы книги“, „Слов'янська письмена“, що, як писав я вище, треба розуміти в вузькому територіальному значенні, може як письмо мораво-паннонське.

Чернець Хоробрий на початку свого „Оповідання“ твердить, що „прѣжде обѣ словѣни не имѣху книгъ, но чертами и рѣзами чтиху и гатааху“, а було це ще до охрищення. Хоробрий, як ми бачили вище, має тут на думці слов'ян мораво-паннонських, що охристилися ще в VII—VIII віці. Може їхні „черти і різи“ й стали підвалиною того письма, що його був зложив-упорядкував Костянтин? Можливо, але Хоробрий сильно відрізняє письмо поганське („черти і різи“) від перед Костянтинового (латинське та грецьке) і Костянтинового (письмо слов'янське).

Як знаємо, десь у 860—861 роках Костянтин пробував із братом Методієм в місії Хазарській, а в Херсонесі був запрошов Євангелію та Ісавтири, „руськими“ письменами писане, й цікавився деякими мовами. Очевидно, міг він тут бачити й якесь місцеве, може й „руське“ письмо.³ До цього пригадаю ще, що й загальновідомий болгарський письменник Костянтин Котенецький у своїй праці: „Книга о письменехъ“ десь кінця XIV-го віку говорить про участь „руської“ мови в перекладах Кирила.⁴

Ще на одну річ хочу звернути тут увагу.

Оборонці грецького походження глаголиці звертають особливу увагу на твердження Хороброго в III-ім розділі: Костянтин склав для слов'ян 38 письмен, „ова убо по чину греческихъ писемъ, ова же ио словѣньстѣй рѣчи“, вони це місце перекладають так, що Костянтин склав для слов'ян 38 букв, одні по формі грецьких письмен,

² И. Ягичъ: „Разсуждения, 1895 р., ст. 304.

³ Див. про це мою статтю: „Руські“ переклади в Херсонесі в 860 році, „Юбілейний Збірник на пошану ак. Д. Багалія“, Київ, 1927 р. ст. 358—378.

Див. іще I том моїї праці: Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність“, 1927 р., ст. 94—122.

а інші по слов'янській мові. Але так розуміти вираз „по чину“ не маємо жодних підстав, бо в церковно-слов'янських пам'ятках слово „чин“ визначає тільки порядок, устав, система, лат. *ordo*, грецьке *τάξις*; пор. у Луки 1,8: „Служащу сму въ чину чреды своєя“, або І Кор. 14,40: „Вся же благообразно и по чину да бывають“. Слово „чин“ не визначає вигляд чи форму.

Від самого початку слов'янознавства й досьогодні наука впертої невинно шукає джерела для глаголиці — і не знаходить. За останні сто літ виставлялися десятки найрізніших гіпотез, джерела глаголиці шукаво по всіх відомих стародавніх письмах — і не знайдено. Не знайдено такого джерела, щоб воно було ясне для всіх, як напр. усім ясно, що грецьке уніціальне письмо стало джерелом для нашої кирилиці, або, скажемо, для письма коптського. Найбільше прихильників зібрала була теорія повстання глаголиці з грецького скорошичного й мінускульного письма, але й ця теорія падає на наших очах, як за надто штучна й складна. Думаю, що вже сама ця невловимість правдивого джерела для глаголиці змушує нас глибоко над цим призадуматись, і направити свої розшуки в інший бік.

З погляду еволюційної теорії повстання цього письма вияснюється значно простіше. Слов'яни мали своє окреме письмо ще до Костянтина, мали його бодай більші й культурні з них. Ці слов'янські письма розвивалися на місцевому ґрунті, а коли серед слов'ян стало ширитися потроху християнство, то з того часу розпочався й вилив грецького (чи латинського) письма на ці письма слов'янські, під впливом чого ці письма значно змінилися й були „без устроєння“.

Костянтин задумав був велике культурне діло: створити слов'янам літературну мову й відповідну азбуку для неї. Яку саме слов'янську азбуку Костянтин поклав був в основу свого упорядкованого письма — глаголиці, ми не знаємо, та й мало надій, щоб ми дізналися про це. Від дохристиянського писання слов'ян нічого до нашого часу не залишилося, — час та огонь поширили все, як вони ж поширили сотні й тисячі інших джерел (не маємо ж навіть оригіналів Євангелій, не маємо в оригіналі ані однієї книжки кириломефодіївського часу). Чи не тут причина, що мало не за 200 літ найпильнішого пошукування ми не знайшли джерела для нашої глаголиці?

— 0 —

Оце мої сумніви, щодо повстання глаголицького письма. І історичні свідоцтва, і безпосереднє порівняння обох писем виразно показують, що глаголиця не повстала з грецького мінускульного письма. А коли так, пора вже поширити Тейлор-Ягічеву теорію й пошукати правдивого джерела, яке б так стосувалося до глаголиці, як грецьке уніціальне письмо до кирилиці. Самим же протириродним натягуванням неподібних алфавітів справи науково не вирішимо.

На закінчення ще раз повторюю, що друкую цю працю свою тільки в цілях дискусійних, не вважаючи думок своїх за якесь достаточне вирішення. Я переконався, що ті самі сумніви, які я маю, часом мають і інші дослідники, а це й спонукало мене привести ці сум-

ніви в певну систему й подати їх колегам з фаху на розважання та вирішення. Ціла наша Сугуно - Methodiana, яко окрема наука, багато раз уже показала, що дуже часто йдемо тут через гіпотези та критику їх до правди. Перекопаний, що так само стається і з питанням про повстання глаголіці.

Варшава, 1932—1937 р.   Проф. д-р Іван Огієнко.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

Микола Бажан — найбільший поет нашої доби, поет, що в його творах просвічує глибокий аналітичний інтелект. Саме завдяки цьому доходить він до основи речей і розкриває їх внутрішній зміст. Творчий шлях Бажана винятково тяжкий. Його творчість не укладається в рамки, дані для совітського поета, вона раз-у-раз розриває їх насиченість філософським змістом, ідучи в глибину, поет раз-у-раз виносить на дніне світа категорії явищ індивідуального й суспільного порядку, які приводять до неспокію керівні кола. Критика викриває рясну пизку ідеологічних збочень у поезіях Бажана, викорінити які є йї завдання, як і скерувати його творчість на шлях безkritичного служення ідеї соціалістичної батьківщини.

Бажан почав свою поетичну чинність збіркою „17 патруля“ на тему громадянської війни. Ця збірка зразу висуває автора понад рівень сучасної української поезії й звертає на себе увагу критики. Широта сюжету, надзвичайна наповненість психологічним змістом, підсилення драматизму втяганням речей у сюжет, реальність людини, що й вводить в дію поет, усе це підkreслюється критикою, але поруч із тими позитивними рисами зазначується як негативне-романтичне віддавання соціальної революції. Це за тодішньою модою пояснюється психікою поета, психікою революційної дрібно-буржуазної інтелігенції. Кладеться за вину поетові також висування індивідуальності на шкоду колективові. Такою є типова оцінка творчості Бажана, що й й синтезував у своїй статі: „Боротьба за світогляд“ Я. Савченко. Дві останні з зазначених рис і ставлять поета в положення боротьби з критикою. Боротьба ця точиться довго й уперто.

За першою збіркою з революційною тематикою приходить друга: „Різблена тінь“, яка знаменує відхід від попередньої тематики. Відштовхнувшись від сучасності, поет занурюється в свій внутрішній світ. Ця збірка, що критикою вважається за документ кризи, в суті яскраво відбиває трагедію української революційної інтелігенції, яка після захоплення романтикою революції побачила, що її жертви знову покладено на віттар всеросійського божества. Настав хаос дикий і чужий, і ось поет чус себе чужим, стоячим остоною:

„І я прийшов, прийшов уже не перший
Слідами вточаних доріг.

Відчуття своєї окремішності, самотності виливається у словах:

„Кому ж цей біль моїх маленьких рапок,
Моїх мізерних, непотрібних втом”.

Ці трагічні коалії поетової душі звуться критикою западництвом, яке походить від інтелігентської психіки (Я. Савченко). Закидається Бажанові ідеалізування старовини, нежиттєвість мови, спотворення світу в тяжких хоробливих образах („Сліпці”, „Тетто в Умані”¹¹). Подібні закиди прикладають і до дальших творів Бажана, хоч у „Будівлях” вже підмічається ослаблення западницьких настроїв.

Кожний новий твір Бажана напово полошить критику. Сила його таланту росте, поет вловлює дух епохи, і вкладає в свої незвичайні, несподівані образи. Незрівняний триптих „Будіві”, де в віршах „Собор”, „Брама”, „Будинок” поет замикає три епохи історичного процесу від феодалізму через капіталізм до сучасної епохи соціалістичного будівництва. Цикл „Будівлі” характеризується глибоким розумінням історичного процесу доби й передачею її енергії в шатоміх для неї образах. Доба соціалістичного будівництва знаходить, напр., такий вираз передачі напруження її енергії:

„І стогне степ, і стугонять країна,
Стальна запісна турбіна
Електростанцій вікових.
І рухається день, як верств однієїй здвиг,
І другий день уже чекає черги.
Бо кожний день — як вибух і як штурм,
Шатений марія напружені і енергії”...

Від „Будівель” Бажан переходить до нової несподіваної знову теми: „Розмова двох сердець”. Це моторошна дискусія з персонажем минулості, „слизьким чоловіком, в старенькім сипім віц-мундирі”, витвором хоробливої Росії Достоєвського. „Розмова сердець” — титанічна боротьба двох світоглядів, боротьба з осадом минулого в душі, з самим собою в першу чергу. З пелюдською силою прагне поет вірватись з атмосфери привиду минувшини, який твердить, що

„Боже! серце кричуше своє розі'яв
На столах кабаків,
на хрестах перехресть”.

того, хто благословляє російську язву віків, —

„Благословенна язва та
На тему ж лебі процвіта,
Де й п'ятикутний знав горить”...
Ти брешеш, тінь,
ти брешеш, тінь,
І гниль із слів твоїх тече” —

— захищається поет.

Русь колишня зникла, сконала „на смітниках чужих... ...собакою голодною й худою”. „Повстала у вогні, в пожежі, в герці й бурі, Вкраїна інша й інша Русь”.

¹¹ А. Сенченко: „Доповідь на III нал. прав. СРН”.

Очевидно, що розглянута творчість не може бути для мас, а саме масових поетів хоче виробити за посередництвом критики влада. І критика, виконуючи виховну функцію, пильно стежить за творчістю Бажана, піддаючи її специфічній аналізі й скеровуючи в бажанім напрямку перетворення його на масового поета. Творчість Бажана з боку тематичного, ідеологічного, формального й навіть мовного трактується, як спроба вбити клин між поезією й широкими робітничо-селянськими масами. А. Хвиля, оцінюючи Бажана, каже: „По суті Бажан продовжує сидіти в келії з катехізисом і словесним арсеналом літописи Нестора. Стояти на таких позиціях — це значить стояти на націоналістичних позиціях“. Спиняючись на низці архайзмів у мові Бажана, критик, однак, уже констатує „перебудову“ поета.¹² На мову Бажана зокрема робиться патік. Це єдина в своєму роді мова. Незрівняна. Своєрідна. Мова, яка, якщо її випливає з літописних джерел, то з джерел глибоко українських. Вибити з рук поета мову, як питому зброю, її підвести його в манірі вислову під модну зрівняльку, є теж одне із завдань критики, що оформленює Каганович. Цей критик зазначує, що читати Бажана — це значить „перекладати письменника з мови попередніх епох на сучасну“. Вживаючи тієї мови, поет, на думку критика, замикає свою творчість в „обмеженому колі літературних гурманів, явно націоналістичного напрямку, закоханих у минувшину“. Старанна праця Бажана над мовою вважається скерованою в порожнечу, бо, мовляв, „справжня культура й художність не в мовному гурманстві, і на минулe треба дивитись очима сучасності“.¹³

Здібність Бажана підноситься до абстракції — поема „Післяслів'я“, а зокрема „Трилогія пристрастей“ викликає гострий засуд із підкресленням спаду художності при переході від абстрактних пристрастей до пристрастей соціальних.¹⁴ Загрозливіші поти звучать в оцінці цього гігантичного твору, що дослівно приголомшує силою своїх моторошних образів, чуються у С. Щупака: „Звісно, коли Бажан у своїй „Трилогії пристрастей“ говорить абстрактно про людські пристрасні, розгортаючи цілу реакційну ідеалістичну філософію, то ми тут маємо не плутанину, не пережиток капіталізму, а просто чужу поезію, що тягне наше суспільство назад.“¹⁵

Однак загаданий уже І. Кулик старається „підбадьорити“ поета. Властивим цьому критикові способом образного вислову констатує, що Бажан поволі виривається з „націоналістичного болота, куди погрузили коріння його творчості“.¹⁶

Часи міняються, міняються оцінки. Пізніше, коли Бажан про-

¹² А. Хвиля: „Мова й образ української радянської поезії“, „За Маркс-Ленінську Критику“ 1934, ч. 5.

¹³ М. Каганович: „Піднести якість художньої мови“ — там же.

¹⁴ І. Кулик: „Підсумки...“, „Червоний Шлях“, 1934, ч. 4.

¹⁵ С. Щупак: „Доповідь Сталіна та завдання літератури“, „За Маркс-Ленінську Критику“, 1934, ч. 2—3.

¹⁶ І. Кулик: „Література УССР до з'їзду“, „Рад. Література“, 1934, ч. 6.

робив тяжкі спроби вімкнутися в ланцюг загаданого порядку, і в „Післяслів'ї“, і в „Трилогії пристрастей“, вбачається повний удар гамлетизму; показ можливості перспектив у майбутньому тільки для пролетаріату.¹⁷ Визначаються різні точки в творчості поета, яким надається одинак різних степенів на шляху перебудови. Поема „Число“, в якій Бажан думає дати образ п'ятирічки, цікава інтерпретацією сили, що володіла світом капіталізму, сили числа абстракції. Мудрість минулості, що винесла цю абстракцію на вершини влади:

„І мудрість йшла, як сон і паранойя,
Свояща жива між живих сновид,
Шістьосяч число, як десюта, на щит“...

Ця поема вважається віхою в творчості Бажана на шляху до дійсності. Поети „Післяслів'я“ та „Трилогія пристрастей“, як удар гамлетизму. Тим, що в останній поемі поет розрішає боротьбу розідаючих людське серце індивідуальних пристрастей хандри „гіантської амеби застояних серць“, заздрости, що входить у душу, як „хльостка какофонія ноти одної маніякального скрипала“, і нудьги, що означається, як „провал у глибини звіриних афазій“ неремогою соціальніх пристрастей „зменавиди“, що викликає бунт, і „слово, зароджене в душі“, а потім радість, що сповнює все серце, яке „у піні передсмертній металось вперед і назад“.

Нарешті приходить „Смерть Гамлета“, як рішучий розрив із „хитаннями“, що мучили поета в добі Непа. Український Гамлет що „стóть у ваганні“, „у трансі проблем, і ділем, і оман“. І чує „як хтось промовляє — товариш!... як інший нашіштус — пан!“ Цей Гамлет „принц лякливості“ вмирас, бо „в боях народився новий чоловік!“ Тут Бажан уже згадує Петлюру, з іменем якого зв'язаний певний період української визвольної боротьби, поруч із „погромами“, париду з карами Колчака, й закликає схопити за горло тих, хто думас інакше, бо тільки

„Єдина велика і справжня є людність —
Левіцька людність останніх бой!“

Таким чином на р. 1935 вже не безпідставно тодішній голова Спілки радянських письменників України А. Сенченко констатує, що Бажан „вижив своїх хитання й написав ряд творів, присвячених нашій геройчній епосі“.¹⁸ Дальше слідує вже зовсім „повноцінна творчість“, якою вважається „Ніч перед боєм“ та поезія „І прапори, і сонце, і вітер“. Першу присвячено Кірову. Цей твір остильки далекий від типової поезії Бажана, що по суті ніби не належить до витворів цього філософського духа. Головною „заслугою“ тут є спроба подати зовнішній і внутрішній образ Кірова, його переживання в добі керування темпім заосталим Азаберджаном виливаються в такі рядки:

¹⁷ А. Сенченко: „Літературна Газета“ 1935, ч. 48.

¹⁸ А. Сенченко: „Довідівка на Спілці Рад. письмен. Грузії“, „Літ. Газета“, 1935, ч. 48.

„Моя мнохомовна земля,
Я чую, як ти встаєш,
Я чую, як ти ідеш,
Я чую, приходиш ти,
Для жеря твоїх людей
Замалю старих узбережжя...“

І так далі. Старання дорівняти до розуміння мас зводить на-
нівець поезію, позбавлену шитомого для Бажана аналітично-філосо-
фічного підходу до речей і явищ. Однак, критика, вихвалюючи про-
стоту реалістичних образів в „Ночі перед боєм“, підносить творця на
їдейно-філософські вершини, хоч і тут критиці перешкоджає „захоп-
лення музикою природи й подіями, що шкодить повноті образу Кі-
рова“.¹⁹

В поезії — „І прaporи, і сонце“.... Бажац, йдучи по лінії пере-
родження на поета мас, дає для них образ Сталіна:

„І крихітка Майка на груди
Чишає любящий портрет.
Цей профіль, ці очі уважні,
Ця посмішка тиха і добра
На крилах знажен понад світом
Проесить, як буря свій лет“.

На творчій дискусії в секції поетів р. 1936 Бажан, виступа-
ючи з критикою натуралізму й формалізму, як формувань, що в них
давались політичні прагнення націоналізму, згадує з жалем той етап,
коли він був незрозумілий для мас і задовольнявся купкою читачів.
При тому він твердить, що поет не може існувати, коли він не є вияв
прагнень широких мас. Вияснюючи шкідливість формалізму, Бажан
однак застерігає від страти власного профілю, що має збігатись із
профілем країни, лишаючись індивідуальним.²⁰

Терпкою іронією звучать ці слова в устах Бажана, бож його
власний профіль стушувався відтоді, коли факт переродження став
іби то довершений, до тієї міри, що в „І прaporи, і сонце“ поет зна-
ходить потрібним ужити виразу — „жовто-блакитне лахміття“ щодо
українського національного прапору. Отже, починається специфічне
спльовування самих себе. Поет справді став поетом „широких праг-
нень“, але ж чи прагнень широких українських мас? Однак, не зва-
жаючи на все наведене, становище Бажана ще не є цілком закріп-
лене, і ломку його духа не слід вважати за довершенну. (Далі буде).

Прага.

Олександра Ч е р и о в а.

¹⁹ Пройс: „Образ рад. людини в поезії“, „Літ. Газета“ 1935, ч. 49.

²⁰ „Жити справжнім поетичним життям“, „Літ. Газета“, 1936, ч. 15.

---

*Щоб наша праця йшла успішніш, сердечно просимо на-
ших Передплатників: 1) негайно присилати цілорічну перед-
плату на 1937-ий рік, 2) конче приєднати нам бодай одного но-
вого передплатника, ї 3) хто має борги — зараз таки попла-
тити їх.*

ПОЧАТКИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ.

III. Перемиський осередок.

В Перемишлі тимчасом почався для музичного мистецтва також некорисний зворот. Нанкे пе було вже давно, а школа й хор існували далі під проводом В. Серсавія.

Вінкент Серсавій (мабуть це перекручене чеське *Zrzavý*) народився 1802 р. в селі Капица коло Брина на Моравії. Замолоду був співаком (хористом) у брненському театрі. Потім, як уже знаємо, на зазив Нанке, переселився до нашого Перемишля, приїхав тут на сам Йордан 1830 р. і зайняв посаду „першого баса“ в катедральному хорі, а також був помічником А. Нанкє у веденні хору та школи. В році 1834, після уступлення Нанкє, він сам став головним диригентом та учителем хору, і пробув на цьому становищі 19 літ. Крім цього учив ще співу в дяко-учительській школі, що існувала ввесь час поруч школи й хору катедрального; згодом учив там також німецької мови.²²³ Ще пізніше бачимо його й на становищі диригента гімназійного хору. Таким чином обійняв Серсавій провідну роль в музичному житті українського Перемишля, як перед ним Нанке, але за браком музичних кваліфікацій Серсавій своїм значенням Нанке дорівняти не міг. А. Вахнинин у своїх споминах, згадуючи про хоровий спів у перемиській гімназії в 1850-их роках, пише, що учителями співу були там В. Серсавій і Ф. Лоренц. Читання нот не вчили, тільки Лоренц із скрипкою ставав між soprano і грав їх партію, а водночас підспівував мелодію tenorів, а з другого боку Серсавій ставав із скрипкою між алтів і співав партію басову. Учні співали за ними за слухом, дивлячися механічно до „кантічок“.²⁴² Треба додумуватися, що подібні „механічні методи“ Серсавій пристосував і в навчанні катедрального хору, отже в яорівлянні з своєдомою й систематичною працею Нанке, був це значаний упадок. Проте сам Серсавій був настільки музикальний та енергійний, що зумів доМогти чистої інтонації та втримати хор на відновіднім мистецькім рівні. Про перемиський спів з часів Серсавія сучасники відзначалися досить добре. „Хор не був уже такий, як за часів Нанке, але все ще захоплював усіх своїм звучанням та гармонійним співом і викликав почуття побожності в серцях вірних“.²⁴³ „Всякши до своїх рук керму хору, не допускав ухилюв і школу достойно провадив“.²⁴⁴ Поки в школі й хорі був А. Нанке і поки тримав усе в руках Йос. Левицький, „ішло все в порядку; шкільне навчання і музичні співаки відбувалися по-рядно в визначених годинах і скількість співаків збільшалася; та по від'їзді його на парохію до Шкла діло зосталося, але охота виала, бо не стало принуки. З цього часу почали співаки перемінятися, хто відходив за своїм званням до Львова, а хто до інших міст на студії, а на їх місце вступали нові“.²⁴⁵

Пробував своїх сил Серсавій і на полі композиційнім, компонуючи цілу пізку церковних творів. Одне „Аллауя“ видав друком у своєму збірнику Ів. Кицріян,²⁴⁶ решта лишилася в більше або менше

хаотичних копіях, так що сьогодні відреставрувати його композиційну спадщину, — справа безнадійна.

Умер Серсавій у Перемишлі на тиф 12 травня 1853 р. (ст. ст.)⁵⁰

Матеріально забезпечував школу й далі сіл. Снігурський. Він так полюбив це діло, що купив і записав на вічні часи для музичної школи село Новосілки й будинок у Перемишлі т. зв. „Старий Циркул“. Доходи з них мали йти на утримання диригента та учнів. 1841 року передав Снігурський вищезгадані маєтки в завідування гр. кат. перемиській капітулі.⁵¹

За прикладом перемиських українців пішли також поляки. На диригента хору при латинській катедрі ангажували воши чеського музикі Франца Лоренца, відомого композитора.⁵² Крім своєї праці в костелі Лоренц був від 1842 р. учителем у головній школі (*schola primaria*) в Перемишлі, з платною 101 р. на рік;⁵³ половина учнів і багато професорів були там українці. Лоренц учив кандидатів лат. обряду мистецького співу та гри на органах, а для українців провадив окремі лекції музики В. Серсавій. Співу ірмологійного вчив українців катедральний дак Ів. Кордасевич. Хоч Лоренц безпосереднього відношення до української музики не мав, але від 1846 року був учителем Михайла Вербицького, а трохи пізніше й Івана Лаврівського, перших українських композиторів у Галичині, що через них мусів мати невиний вплив на дальший розвиток українського музичного мистецтва.

Тимчасом надійшов зворушливий 1848 рік. Скасування панщини, пробудження національної свідомості, ліберально-конституційні покляки, й урешті угорське повстання, — сильно розхвилювали галицьку суспільність. Піднесенна діяльність почала проявлятися в усіх галузях культурного життя. Живіше почало розвиватися й музичне мистецтво, особливо в 1849 році, після придушення угорського повстання, коли заспокоїлася військові аляри.

Тоді повстало чимало пісень, відомих і невідомих авторів, що в Галичині співалися довго, як національні гімни. В червні 1848 р. був загально-слов'янський з'їзд у Празі, що на ньому прийшло до підписання угоди між українцями й поляками. На пам'ять цього замирення складено тоді загально відому пісню: „Мир вам, браття, всім приносим“ і надруковано в Празі в багатьох примірниках на різно-барвному папері, що представляв усі барви слов'янські.⁵⁴ Автором цієї пісні був Хведір Леонтович, текст Ів. Гушалевича.⁵⁵ Приблизно до цього часу відноситься також пісня „Щастя нам, Боже“ М. Рудковського, слова Ів. Гушалевича.⁵⁶ У Відні на прощальних всеслов'янських вечорницях 29 листопада 1849 р. співалася вперше пісня „Я щасний, руську матір маю“ на мелодію пісні:

„Розстаться мі я з тобою непремінно,
Мі честь претить з тобою жити“.

Автором слів „Я щасний“ був д-р Спиридон Литвинович, пізніший львівський митрополит.⁵⁹ Пісня „А що ж то за плач такий“ написана також 1849 року.⁶⁰ У Кромежіжі в грудні 1848 р. був спільний бенкет слов'янських депутатів (крім поляків); галичани співали там такі пісні: „Дай нам, Боже, добрий час“, „Як то тяжко“, „Многая літа“ й інші.⁶¹ Навіть по галицьких селах можна було тоді почути, як селяни при роботі співають такі „патріотичні“ пісні, як „Мир нам, браття“, „Станьмо, браття, в коло“, „Дай же, Боже, добрий час“.⁶²

До музики відносилася тоді суспільність поважно. В деяких околицях Галичини оснувалися жіночі товариства, що поклали собі за завдання збирати народні пісні й пересилати до центрального товариства для систематичного й грамотного упорядкування.⁶³

В осені 1848 р. губернатором Галичини став Вацлав Залеський, відомий збирач й видавець народних пісень (під крипонімом Вацлав з Олеська, 1833 р.). Українська депутація, вітаючи нового губернатора, піднесла між іншим і цю його попередню музичну діяльність, кажучи, що „українці завдачують йому збереження своїх народних пам'яток ще з тих часів, коли наш народ сночивав у глибокому сні“. Залеський відповідав по-українськи, що „він між українцями, на українській землі народився, що українська мова була перша, якої він в дитинстві довгий час уживав, що буде сприяти українцям у всьому“.⁶⁴

Але вже в січні 1849 р. Залеського відкликали з посади губернатора; він переселився до Відня і там умер 24 лютого 1849 р.⁶⁵

Почалися тоді також і аматерські театральні вистави, спершу у Львові, а згодом і в Перемишлі. На цьому полі розвинув тоді інтенсивну діяльність Мих. Вербицький, доробляючи музику до багатьох п'ес. З його співогор виставляли в 1849 році в Перемишлі: „Жовнір чарівник“, „Проциха“, „Козак і охотник“, „Гриць Мазнича“, а мабуть також „Запрощений котик“ і „Верховинці“. Крім цього написав тоді Вербицький кілька оркестрових увертур (т. зв. „симфонії“), що гралися перед виставами, або в антрактах і викликали велике захоплення слухачів. Цей час був для Перемишля великим піднесенням музичної справи. Один польський рецензент пише, що цілий Перемишль наспівував тоді мелодії Вербицького.⁶⁶

Виставляли також у перекладах п'єси з чужих літератур, як напр. „Старий повозчик Петра III.“ Коцебу, „Згублена дитина“ (також переклад з німецького), були й живі образи, як напр. „Уярмлена Русь“, що тід час неї співали за кулісами „Мир, слов'яни, всім приносим“⁶⁷ і под.

Але такі сприятливі для музики відносини панували не довго. В зимі 1850 року Вербицький відійшов з Перемишля на сільську парохію і мимохіть відсунувся від музичного життя. Крім цього по революційних роках 1848/49 почалася реакція і в відносинах політичних і в житті суспільством; піднесення умів завмирало, на його місце

приходило розчарування, а все це разом негативно відбилося на музичному житті 1850-их років.

ЛІТЕРАТУРА.

⁴⁰ Викторъ Матюкъ: Импъ въ честь Его Высокопреподобія всесвѣтлѣшого Григорія Шашкевича... На память Его 50-лѣтніи роцінѣ священства въ дні 27. XI. 1881. на 4 голоси (слова Максима Конка). Львів 1881, у 4°.

⁴¹ Відомості про переїздення Вербицького до Львова суперечні. Найбільш авторитетним у цій спрімі уважаю офіційний „Шематизм“, а там зустрічаємо прізвище Вербицького дверле в шемат. на рік 1835, стр. 166, де він значиться як студент філософії зразу другого року. З цього я заключаю, що на першому році він був екстерністом. — Неправдоподібною лідається жеж відомість, що й подає І. Хр. Синкевич (ор. ціт.), підбіл. Снігурський призестив Мих. Вербицького в львівській семінарії у 1833 році, ще як учня 7-ої класи.

⁴² „Зоря“, Львів 1886, стр. 271—272, подає Ів. Франко із слів старого о. Ганкевича. Шеснацька про Петра I, — чи не був це „Старий повозчик Петра III“ Коцебу, що його пізніше відновлено в 1849 році?

⁴³ Пізніше Іван Лаврівський доповнює ці відомості: „Василіз з Болішева (Левандівський покутський), відомий взагалі як освічений музикант, бачучи запустіння, яке грозить у майбутності церковному співу, — жаліється у своєму донисі, що перевезли би й решту частин Гайдна, якби була надія їх будькоми виконати“ („З Перемишля“, донис у „Вѣстнику“, Відень 1854, ст. 10).

⁴⁴ І. Хр. Синкевич⁴⁶ подає категорично рік 1836. Йос. Левицький⁴⁷ подає р. 1834 і 1835, а в іншому місці⁴⁸ рік 1837.

⁴⁵ Шематизм перемиської спархії на рік 1836. Після цього Вербицький з шематизмів зникав.

⁴⁶ Всі ці пісні знаходяться в автографічному збірнику.

⁴⁷ Автограф знаходитьться в архіві Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

⁴⁸ У цьому ж збірнику.

⁴⁹ С. Воробкевич: „Мих. Вербицький“ 1879. Про ці події є знову розходження в джерелах. Напр. С. Воробкевич⁴⁹ як дату одруження Вербицького подає рік 1838, але я приймаю більш правдоподібну відомість І. Х. Синкевича⁵⁰, 1837 р.

⁵⁰ Шематизм перемиської спархії на рік 1842.

⁵¹ „Передаю й заповіщаю мурований будинок під ч. 63 в ринку „Старий Циркул“ земський, в м. Перемишлі з новим домом — Зборові крилоши русько-перемиському з тим, щоб із доходів цього дому слідуючим особам: а)... б)... в)... г)... д)... е)... учителеві вокальної музики, який буде вчити генерал-баса, мистецького співу й гармонії студентів дико-учительської школи, кандидатів при руському соборі, стипендіятів Добрянського, Могильницького і ін., і цей в час богослужіб буде керувати співом, — щоб йому платити 200 гульд. ф. на рік щероку виплатував. А решту чистого доходу з цього будинку щоб узяв як додаток до с. Новосілок, яке я давшіше вже відступив Зборові, на утримання 24 кандидатів у дико-учительській школі при катедральній церкві“. (Уривок із заповіту еп. Снігурського, друкованого в Йос. Лозинського: Життя Івана Снігурського, Львів 1851, стр. 37—46, передрукованого також у „Слові“, Львів 1872, ч. 100—101, та у „Вѣстнику“, Відень 1864, ч. 98, стр. 391).

⁵² Шематизм перемиськ. спархії латинськ. обряду за 1843 рік.

⁵³ Некролог: „Григорій Гинделінг“, „Слово“, Львів 1872, ч. 55.

⁵⁴ Федора Леонтовича, як автора цієї пісні подає анонімна стаття у „Слові“ 1865, ч. 37. Натомість у пізнішому збірнику „Кобзарь“ з 1885 р., стр. 3, автором „Мир вам, браття“ значиться Петро Любович.

⁵⁵ Друкована в „Кобзарі“ 1885, стр. 6.

⁵⁶ „Зоря Галицька“ 1849, ч. 98, стр. 588. У „Кобзарі“ 1885 р. ст. 11, ця пісня має за автора Н. Вахнянина.

- ⁵⁷ Текст, що його автором є „Лука з Ракова”, надрукований у „Зорі Галицькій” 1849, ч. 28, с. 167. Мелодія у „Збірнику пісень народних” Перемишль 1850.
- ⁵⁸ „Зоря Галицька” 1849, ч. 1, стр. 5.
- ⁵⁹ „Вестник”, Відень 1850, ч. 70, стр. 279.
- ⁶⁰ „Вестник”, Відень 1850, ч. 89, стр. 355.
- ⁶¹ „Зоря Галицька”, 1848, стр. 101—105.
- ⁶² „Зоря Галицька”, 1849, ч. 20, стр. 118.
- ²³² А. Вахилін: „Спомини з життя”, Львів. 1908.
- ²⁴³ І. Желехівський: „Автобіографія”, „Вестник Народного Дому”, 1909, ч. 7—8, стр. 139.

Стрий.

Зипорій Лис'яко.

ЗАМІТКИ ДО ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО ТЕКСТУ.

2. Дух Святий, як голубка.¹

В Євангеліях Мт 3¹⁶, Мр 1¹⁰, Лк 3²² і Ін 1³² розповідається, що коли Ісус о хрестиився й вийшов із води, то Іван побачив Духа Святого, що сходив на Ісуса. Давній церковнослов'янський текст подає, що Дух Святий сходив *якъ голубъ*, а за ним усі скідньо-слов'янські переклади, в тому числі й усі українські твердять, що Дух Святий сходив на Ісуса, як голуб. Але в якій саме постаті зйшов Дух Святий, приглянемося уважніше.

Грецький оригінал подає, що Іван побачив Духа Святого, що сходив *φωτὶ περιστεράν*. Грецька мова розрізняє виразно голуба *ὁ περιστέρας* від голубки *ἡ περιστερά*, а тому, слідом за оригіналом, треба прийняти, що Дух Святий сходив на Ісуса, як голубка, а не голуб. Так перекладають усі переклади, за виключенням скідньо-слов'янських. Напр. французький має це *colombe*, німецький — *als eine Taube*, польський — *gołębica*, чеський — *holubice*, словацький — *holubica*, навіть переклад єврейський має *јопан*, цебто так само голубка. Латинський текст Вульгати дає *columba*, — а це так само власне голубка (латинська мова не знає цієї назви в роді чоловічому). Мова англійська дає *dove*, але вона не розрізняє голубки від голуба.

Ото ж, як бачимо, усі переклади перекладають грецьке *περιστεράν* як голубка. Чому ж тільки переклад церковнослов'янський, що завжди буква в букву йде за грецьким оригіналом, із якихсь невідомих причин подає нам тут „голуба“? Глибший аналіз показує, що тут просто непорозуміння, бо давньослов'янське *голубъ* — це слово роду жіночого, цебто „голубка“. Остромирова Євангелія 1056 р. Мт 3¹⁶ подає: *Бидъ дѹхъ вѣжни. съхѣдашъ яко голубъ;* тут *голубъ* відповідає грецькому *περιστερାନ*, цебто відмінок знахідний. В Сказанії про Бориса й Гліба ченця Якова XII віку знаходимо вираз: *голубъ питомъ* (*περιστερା ଚେମୋରେନ୍ତ*, *columba educata*), а він найкраще показує, що „голубъ“ — жіночого роду, цебто голубка.

Слово *голубиця* було в старовину, але воно надзвичайно рідке (матеріали Срезневського подають його тільки з одної пам'ятки — із Патерика Синайського XI в.), — панувало тільки

¹ Перша замітка: Хто був Варавна? опублікована в „Нашій Культурі“ кн. 1. за 1937 р., ст. 48—51.

„голубъ“. Від го́лубъ жін. роду правильно повстив і прикметник го́лубинъ, голубиний (-ин вказує, що повстив від слова жіночого роду).

На рід слова „голубъ“ словники не звернули належної уваги. Так, Lexicon Фр. Міклошіча 1862—1865 р. ва ст. 135 неправильно подає, ніби воно чоловічого роду; за Міклошічем і С. Кульбакин у своїй праці: „Древне-церковно-слов'янський языкъ“ 1913 р. вид. 2 ст. 144 уважає „голубъ“ за слово чоловічого роду. Але „Матеріали для словаря древне-руссского языка“ І. Срезневського, 1893 р., т. I ст. 546 зовсім правильно при слові „голубъ“ подає: жіночого й чоловічого роду, цебто що це слово було жіночого роду, і тільки з бігом часу стало словом роду чоловічого.

І справді, з бігом часу кінцеве -къ в слові „голубъ“ ствердло (дисплатализувалося), чому воно й змінило в нас свій рід на чоловічий (пор. зміну роду слів жін. р. -ыши на рід чоловічий). Через це старе євангельське речення „яко голубъ“ змінилося на нове „яко голубя“, вже виразно чоловічого роду. Проте старовина добре відчувала в формі „голубъ“ жіночий рід, бо, напр., іще Словник 1627 р. Памви Берніди церковне голубъ перевідає як „голубка“. Це свідоцтво П. Берніди високо знаменне.

Усі східно-слов'янські переклади, між ними й переклади українські, сильно оглидалися на церковний текст нового часу, а тому й запровадили до цього місця в своїх перекладах „голуба“, а не „голубку“.

Ось усе це змушує мене розуміти, що Святий Дух зійшов на Ісуса, по Його охрещенні, як голубка, а не як голуб. Власне голубка здавна являється символом любові та спокою, а тому й тиха, ніжна та чиста постать голубки відповідніша, аніж голуб, символізувати й Духа Святого. Особливо в мові українській власне голубка завжди овіяна ознаками найбільшої любові та найбільшої ніжності, цебто тими ознаками, що їх виявив Бог до улюблевого Сина Свого зараз по Його охрещенні. Іван Огієнко.

ЗАПОВІТ ЯРОСЛАВА МУДРОГО.

Дипломатичний нарис.

Літопис подає під р. (6562) 1054 відомість про смерть «великого князя руського Ярослава». „И еще бо живущю ему наряди сыны свои, рек им:

Вступ і адрес:	Се аз отхожю свѣта сего, сынове мои
заповіт:	1) имѣйте в собѣ любовь
обосновання: рідня —	а) понеже вы есте браты единого отца и матере
віра —	б) да аще будете в любви межю собою, Бог будеть в вас
сила —	в) и покорить вы противниѧ под вы г) и будете мирно живуще
логічний висновок:	2) аще ли будете ненавидно живуще — в распраях и которающеся

- наслідки: особисті — 3) а) то: погибнете сами
 спільно державні — б) и погубите землю отець своих и дядько
 історичне окреслення в) юже нальзоша трудом своим великим,
 напімнення: 4) а) по пребываите мирно
 зміст, спосіб б) послушающе брат брата
 розпорядок старшин-
 ства: 5) Се же:
 поділ наслідства:
 а) поручаю в собѣ място стол старшому
 сыну моему и брату вашему Изяславу—
 Кіев,
 б) сего послушайте, якоже послушасте
 мене, да той вы будетъ в мене място,
 в) а Святославу даю Чернигов, а Все-
 лоду Переяславль, а Ігорю Володимеръ,
 а Вячеславу Смолинск.

(И тако раздѣли им грады, заповѣдав имъ не преступати предѣла братии, ии сгонити. Рек Изяславу:) потвердження власти 6) аще хошеть обидѣти брата своего, наслідника:

то ты помагай, егоже обидать.

(И тако уряди сыны своя пребывати в любви).

З р. 6601 (1093)

- Окрема стаття для Все- 7) Сыну мои,
 волода, сына улюбленца:
 благословення — а) благо тебѣ, яко слышу о тебѣ кротость
 и радуюся, яко ты покояши старость мою,
 умовне наслідство Кієва б) аще ти подастъ Бог прійти властъ стола
 нагорода батьківська в) то єгда Бог отведеть ти от житъя сего,
 да ляжеши, идѣже азъ лягу, у гроба мо-
 го: понеже люблю ти паче братья твоє.

Цей текст у формі прямої мови (*oratio recta*) має цікі справжнього розпорядку останньої волі вмираючого князя. Дальша повість Літопису після висказу — „и тако уряди сыны свои пребывати в любви“ велить нам думати, що розподілок останньої волі князя був документом, писаним, бож князь хворів у Вишгороді саме тоді, коли Ізяслав був у Новгороді, а Святослав у Володимири; тільки Всеvolod з Переяславля був тоді більш батька: „бѣ бо любимъ отцемъ паче всяя братия, егоже имише присено у себе“.

У наведеній вище частині заповіту батька немає ніякої окремої загадки про інших синів. Тільки під р. (6601) 1093 в місці про смерть великого князя Всеvoloda, „сына Ярославя, внука Володимира“, знаходимо обширнішу загадку про стосунок батька до сина, яка є немов би продовженням окремої статті заповіту, що вияснила причину більшої любови князя Ярослава для Всеvoloda, про яку мова в Літопису під 1054 р. Отож: „Сей бо благовѣрный князь Всеvolodъ бѣ издѣльска боголюбав, любя правду, набдя убогия, въздая честь епископом и прозвутеромъ, излиха же лю-

бяще черноризці и подаяще требование имъ бѣ же и самъ въздер-
жася отъ пьянства и отъ похоти, тѣмъ любимъ бѣ отцемъ своимъ,
яко глаголати отцю къ нему: сыну мои, благо тобѣ⁴. Як ще був
писаний заповіт Ярослава Мудрого, то з нього вставив літописець
частину (7) в цю коротку загадку про князя Всеволода Ярославича.

Про можливість існування писаного заповіту Ярослава Му-
дрого, якого змістом покористувався літописець, свідчать ось такі
дані: а) Виразна дипломатична будова договорів Руси з Греками
907, 911, 945 і 971 рр., що вийшли в Літопис. б) Згадка в до-
говорі 911 р. про попередні умови „многажды точь просто слове-
семъ, но и писаніемъ и клятвою твердою“. в) Виразна згадка
в договорі 911 р. про писані заповіти наслідства; „аще ли со-
творить обряжение таковый, возьметъ уряженое его, кому будетъ
писалъ наследити имъне его“. г) Хроніка Кадлубка III. наво-
дить під 1173 р. подібний змістом розпорядок останньої волі Бо-
леслава Кривоустого: („Lestco... huius legati testamento hereditat“)
„Lestco, filius meus Masoviae simul et Cuiaviae unicus in so-
lidum heres esto. Frater meus Casimirus pupillares interea vices,
non tutorio procuret officio, sed paterno foveat amplexu (пор. вище
5—6: „да топи вы будеть в мене (отъця) мѣсто“). De Lestcone
siquid humanitus obtigerit, idem frater meus Casimirus earundem
provinciarum unicu in solidum heres esto“ (пор. вище 7—6 —
умовне наслідство Всеволоду Ярославичу). У т. зв. доповненні
хроніки Мержви павіть ясно згадується, що дядько Лестка Кази-
мир, як старший у роді, після смерті Болеслава Кривоустого по-
твердив його право на наслідство: „Lestconi autem filio Boleslai Crispi
provincias paterno testamento relictas confirmat“. і) У га-
лицько-волинському Літопису під 1287 р. виразно наводиться
„князя Володимира (Васильковича) рукописаніє“, яким він пере-
дав після своєї смерті молодшому брату Мстиславу свою книжу
столицею Володимерь. В цій грамоті є навіть загадка про другий
примірник цієї духівниці у спадкоємця. окремож за цим рукопи-
санням наводиться грамоту з записом наслідства княгині Ользі
Романівні. д) Значний ряд духовних завіщань північно-руських
князів 1371, 1389, 1410, 1453... подібної дипломатичної будови
є ще доказ виробленої, традицією посвяченої форми, що діяла
в книжих канцеляріях староруської землі.

Усі наведені вище дані виявляють стільки однородного ма-
теріалу в логічному укладі змісту та формальній будові, що автор
вважає навіть можливим існування якогось писаного зразку для
завіщання Ярослава Мудрого.

Львів, 5. I. 1936.

Іларіон Свенцицький.

*Читачу! Не дозволь свого єдиного наукового громадського
журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття,
и зараз таки заплати свій борг!*

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Треба, однак, зауважити, що східний елемент в українських історичних піснях не знищив остаточно деяких рис діятонізму, через що утворилася своєрідна мішаниця, властива лише українській музиці. Для прикладу наводимо тут історичну ліричну пісню про напад турків на Почаївський монастир (в 1674 р.).

Ця пісня тут написана в тональності А-моль. Підвищення 7-го тону (gis) в останньому такті дало уводний в тоніку тон; а хроматичний тон fis в 2-му такті а також gis у першому та третьому тактах — то так зв. допомогою ві ноти. Це — хроматизм. Але ми тут маємо й виразні ознаки діятонізму, а саме: чистий тон *d* в 4-му та 6-му тактах. В 7-му такті маємо мелодійну прикрасу (фіоритуру).

Повагом

Ой зійшла зоря вечірно - вая,
над Почаївом ста - ла.

*
ви - сту - пи - ло ту - рець - ке вій - сько,

як та чор - на - я хма - ра.

Знак над потою або панзою зується з італійського ферматаю (фермата — зупинка) і означає, що на цій поті (пазі) треба спинитись довше, ніж того вимагає вартість поті або панзи. Коли в українських піснях фермата стоїть на передостанній поті, то останній склад звичайно не виконується, тобто в нашему прикладі треба співати: „ак та чорна хма...”.

Епос та лірика. Поетичні твори, — щодо свого змісту (а почасти й щодо форми), поділяються на твори епічні (епос) та на твори ліричні (лірика). Епічний твір — то не що інше, як поетичне оновлення про якусь подію, — історичну чи яку іншу. Тут автор лише оповідає, але свого особистого почування при цьому не висловлює; особа автора, особа поета відстуває тут на задній план; ми особи самого автора в епічному творі не бачимо. Навпаки, в творах ліричних автор висловлює свої особисті переживання та почування: любов, радість, сум, гнів і т. ін. Тут особа автора або співця стоїть на першому плані. З наведених вище пі-

сень — перша (жіноча) то буде твір ліричний: тут дівчина сама співає про своє горе, висловлює своє особисте почування. Друга ж пісня (про напад турків на Почаїв) — то твір епічний: особи самого співця ми тут не бачимо.

Отож наші історичні пісні належать власне до категорії пісень епічних. З-поміж цих особливої уваги варти, як було сказано, так зв. думи.

Думи. Дума — то поетичне оповідання про якусь історичну подію або історичну особу.

Цим власні українські думи відрізняються від російських „білін“. Ці „біліни“ — то також народний епос, але зміст „білін“ пісторичний, а казковий; в „білінах“ живиться про те, чого в дійсності не було, і фігури героя „білін“ пісторичні, а фантастичні або алегоричні. До того в „білінах“ за основу служить по пізніша історична (як у наших думах) доба, а дуже давня — ще передхристиянська або початкова християнська. Співають „біліни“ також особливі співали-фахівці, яких звуть „сказателями балін“.

Думи не мають якоїсь сталої поетичної форми, напр., віршованої, і не мають також і сталої музичної будови. Це — так зв. „вільна рецитація“, речітатив або музична декламація. Цей речітатив в деяких місцях, особливо в кінці музичних речень (періодів), переходить у більш-менш складну мелодійну фігуру з фіоритурами.

Наводимо тут, для прикладу, початок думи про Олексія Поповича, що її записав Ф. Колесса від кобзаря Гната Гончаренка.

Олексій Попович — фігура історична. Він був військовим писарем в Запорізькій Січі за часів славного лицаря Петра Конєвича-Сагайдачного.

Oй, по Чор - но - му   МО - рю

Ой на ка - ме - ні   бі - лень - ко - му

Там си - дів со - кіл яс - нень - кий...   і т. д.

В думах, власне кажучи, не має такого музичного ритму, а тому немає й поділу на такти. Сторочові риски в нашему прикладі — то не тактові риски: вони відділяють не такти, а окремі музичні речіння (періоди або фрази).

Три вісімки, що над ними стоять цифра 3 (так звана тріоль) мають вартість двох вісімок або одної чверті.

Знаком $\times$ означені тут побільшена (надмірна) секунда (gis-f). Знак $>$ над потовою означає, що цю ноту треба співати з притиском (акцентом). Маленька пере-

креслені потка звуться з цімечього ф о р ш л а г (перед'удар). Це — музична прикраса; вона береться швидко й злучається з наступною потокою.

Думи співаються завжди в супроводі к о б з и або б а н д у р и . Колись кобза та бандура — то були два окремі інструменти, хоч і схожі між собою; але згодом краща та багатша на струни бандура усунула з ужитку кобзу та перейняла її назву.

Співці дум — кобзарі (бандуристи). Співці дум — то не прості люди, то люди особливо вивчені, фахівці. Воно й зрозуміло, бо щоб перейняти та затягнути текст думи, щоб навчитись співати думи як-слід, доладу та ще грati на бандурі — для цього потрібна особлива наука. Співці дум власне й дістали свою назву від того інструменту, якого вони вживають для супроводу співу: їх звуть у нас кобзарями або бандуристами. Ось що каже про бандуристів Ф. Колесса: „Це переважно сліщі-каліки, позбавлені найбільших радощів життя; вони скучують у собі силу почування, уміють вглиблюватися в духове життя та перейматися людським горем“.

Бандуристів в Україні було колись багато. Вони ходили по всій Україні від села до села, від містечка до містечка, бували скрізь, де збирались люди, де був храм чи ярмарок. Народ ставився до них „старців божих“ та до їхніх співів з пошаною та побожністю, завжди радо їх слухав та давав їм милостиню. Бандуристи гуртувалися павіль ув окремі товариства або братства, які мали правильний цеховий устрій. Були бандуристи й по панських дворах, були вони й у козацькому війську. Але за останні часи бандуристів-співців дум стало в Україні дуже небагато, — їх можна, як то кажуть, на пальцах перерахувати.

Вже в початках XVIII-го століття кобзарі перестають творити нові думи, ані однієї події з XVIII-го стол. не осівашо в думах. В XIX стол. думи щораз то більш забуваються, тип кобзарів переводиться; самі вони признають, що „малі старці настали“, а колись, як вони казали, жили „старечі королі“, або „старечі цехмістри“; вони то заводили в себе цілі школи учнів-співаків, що збиралі для своїх учителів по містах і селах милостиню.

Думи з'явилися на світ божий як імпровізація того чи того співця-кобзаря, що глибоко відчував вагу та драматизм сучасних йому подій, і, як надхнений поет та музика, творив цілі поеми, не дбаючи про якусь стала поетичну чи музичну форму свого твору; творив під безпосереднім впливом свого почування, свого переживання, „додаючи жалоців“ (при допомозі хроматичних змін) та вживавочи в певних місцях мелодійних прикрас (фіоритур).

Кобзарі й самі ставились із пошаною до свого фаху, до своєї мистецької праці; вони співали людям про минуле не для розваги лише, але й для того, „щоб люди слухали та повчались“. Для розваги були в кобзарському репертуарі й жартовливі пісні; пригравали іноді на своєму інструменті й до танків.

Крім дум, ми маємо ще історичні пісні в стислому розумінні

слова. Зміст цих пісень — то також якась історична подія або історична особа, але від дум історичні пісні відрізняються своєю пісенною формою. Тут ми маємо більш-менш правильний ритмічний устрій, мелодія не має характеру речітативу й може бути поділена на такти. Зразком такої історичної пісні може бути наведена вище пісня про напад турків на Почаїв.

Лірники та лірницькі співи. Знавши мову про історичні пісні, мусимо сказати ще декілька слів про другу категорію українських народних співців, — про лірників. Лірники — то також сліні старці; воно, як і бандуристи, усюди венчтаються, співаючи своїх пісень та супроводячи їхній спів грою на лірі. Ця наша ліра не має, крім назви, нічого спільногого з інструментом стародавніх греків та римлян, про який у нас була мова. Наша ліра має короб трохи схожий з коробом гітари, та три струни, з яких добувають звук дерев'яним, круглим, як колісце, натертим живицею смичком, крутячи його корбою. Мелодія грається на одній середній струні за допомогою дерев'яних клавішів, а дві другі струні — настроєні в квінту — становлять нермінний супровід. Прибула до нас ліра мабуть із Заходу, де воно була колись дуже поширенна.

Лірників в Україні ще й тепер можна зустріти трохи не в кожному селі. Пісений репертуар лірників досить різноманітний: він складається з пісень історичних, з пісень релігійного, духовного змісту або „небожих“, з так зв. псальмів та кантів (від латин. *santus* — спів) і, нарешті, з пісень жартовлих та сатиричних.

Думи, як ми знаємо, співаються виключно фаховими співцями-кобзарями; що до історичних пісень, то їх співають не тільки лірники, а й звичайні співці з народньої маси. Історичні пісні, що їх співають лірники, звуться іноді помилково думами. Помилково, жажемо, бо, як нам відомо, існує незна різниця між думою та історичною піснею. М. Грінченко гадає, що історичні пісні повстали як думи, і тільки з білом часу, піддавшись впливам народньої пісні, вони втратили характерні ознаки дум, наблизившись мелодійно-ритмічною будовою своєю до звичайної пісні.

Значення історичних пісень. Думи та історичні пісні мають велике значення як з науково-історичного, так і з естетичного боку, з боку своєї поетичної музичної краси. В цих думах та піснях ми маємо змальованій, у повних краси й яскравости образах, геройчний період нашої історії; це, справді, поетичний літопис українського народу. Тут ми маємо живі спомини про татарські й турецькі напади, про козацько-польські війни, про гайдамаччину, про опришків, про зруйнування Січі, про останнього кошового Петра Кальнишевського і т. ін., і т. ін. Козацька доба була золотим віком у розвою української народної поезії й народної музики, була добою розцвіту української народної творчості, що виробила взірці стилю й форми для наступних часів. „Треба тільки дивуватися, — каже Ф. Колесса, —

що український народ зберіг ще таку живу традицію історичну та й досі переховав у пам'яті таке велике число історичних пісень, що з того погляду не дорівнює українцям жодний з європейських народів”.

Пісні „набожні”. Пісні релігійного змісту, „набожні” — канти та псальми, що з них переважно складається лірический репертуар, то, власне кажучи, пісні не суро-народні; тепер вони співаються тільки ліриками, а давніш, в XVII—XVIII віках, ці псальми та канти були в великому ужиткові між школярством; їх співали за любки київські бурсаки та академісти (спудеї). Хто склав ці пісні — невідомо (тому М. Гріченко відносить їх до народного або, у всякому разі, до наців-народного джерела щодо їх походження). Ми бачимо в цих кантах та псальмах певні ознаки шкільної вченості; а співці-лірики попередили їх мабуть десь по монастирях. В останні часи можна було почути канти в хоровому укладі (Копиця, Стеценка, Леонтовича, Демуцького), в прегарному виконанні Української Республіканської Капелі, під орудою О. Кошиця.

Пісні сатиричні та жартовливі. Що ж до пісень жартовливих або сатиричних, то їх також чимало в репертуарі ліриків. Типом таких пісень може бути дуже цікава пісня про цехмістра Купер'яна, записана від ліриків на Волині та вміщена в „Збірниках українських пісень“ Лисенка, в укладі на один голос, з фортепіяновим супроводом (випуск III), та в укладі на чоловічий хор („Збірн. пісень для хору“, десяток 8-ий, № 10). Особливої уваги варті тут: орігінальна гармонізація, хоровий уклад та фортепіяновий супровід, що єднаються як не може бути краще з мелодією й підносять гумористичний характер самої пісні.

Пісні лірично- побутові. Нарешті, дуже велику, найбільшу численну групу українських народних пісень становлять пісні лірично- побутові. В цих піснях український народ дає нам образи свого щоденного життя, свого побуту, а разом із тим виявляє свою душу, висловлює свої найглибші, інтимні почуття та переживання й висловлює в мелодіях незвичайної, своєрідної краси. В побутових піснях ми маємо вислови різноманітних рухів, різноманітних настроїв людської душі: журба, радість, любов, веселощі і т. ін., — все знаходить відгук в лірично- побутових піснях; вони супроводять, так би мовити, всі важливі моменти індивідуального (особистого) життя людини, від колиски (колискові пісні) до труни. Тому та група побутових пісень поділяється на численні підгрупи: на пісні родинні, пісні про кохання, про зраду та розлуку, пісні вуличні, парубоцькі, жіночі та дівочі, пісні чумацькі, рекрутські, пісні веселі, жартовливі, танкові і т. ін. Пісні ліричні елегійного (сумного, журливого) характеру звуться також думками.

НЕВЗГЛЯДНЕНІ МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ В УКРАИНІ XVIII-ГО СТ.

Перебування Григорія Політики в Київській Академії та вступ до Петербурзької Академії Наук перекладчиком.

1. Прохання Гр. Політики до цариці Єлизавети Петрівни з дня 7. VII. 1746.

„Быть челомъ малороссійскаго лубенскаго полку значкового товарища сынъ Григорій Полѣтика, а о чёмъ мое прошение, тому следуютъ пункты.

1.

Обрѣтался я, нижайшій, въ кіевской академіи студентомъ съ 737 по 745-ий годъ, и обучилсѧ латинскому, нѣмецкому и греческому языкамъ, и по желанію моему отсталъ я отъ оной академіи, для изысканія себѣ случая къ продолженію высшихъ наукъ и опредѣленія себя въ службу Вашего И. В., покамѣстъ я пожелаю.

2.

А нынѣ имѣю я, нижайшій, намѣреніе въ академію наукъ опредѣлиться переводчикомъ, для перевода съ латинскаго и съ нѣмецкаго языковъ на русскій языкъ и для продолженія наукъ; чего ради для увѣренія сообщаю при семъ моемъ члобитьъ данный миѣ изъ оной кіевской академіи аттестать въ прогрессахъ моей науки” і т. д.

„Прошеніе писалъ тоя жъ академіи пищикъ Иванъ Морозовъ“ до якого „малороссіянинъ Григорій Полѣтика руку приложилъ.“

Подано въ канцел. акад. наук іюля 9-го дня 1746-го году“. (Там же, т. 8, с. 148—49).

2. Атестат Київської Академії для Гр. Політики, без дати, хопія помічена днем 7. VII. 1746.

„Оказатель сего панъ Григорій Полѣтика, довольное время въ академіи кіевской свято и непорочно обучавшійся, хотя отъ всякаго подобнаго жъ ему о своемъ учениі, добронравіи житія, честности, добре (и потому уже и совѣтное) свидѣтельство имѣть можетъ: однакъ, понеже тотъ вездѣ во всѣхъ академіяхъ обычай есть, кой въ нихъ учители и правители суть, тѣхъ бы о коемуждо учениковъ, какъ всякаго ученія и иравы должно свѣдуюихъ, свидѣтельство за прямое и истинное причитаться могло, — я, поезику въ той же академіи по воль и благословенію архінастыря моего, преосвященнѣшаго Курь Рафаила Зaborовскаго, архієпископа кіевскаго, галицкаго и Малыя Россіи, преподаю риторическое и священныхъ языковъ еврейскаго и греческаго ученіе, между прочими и онаго пана Григорія ученика имѣль; нынѣ же, содержа правленіе префектуры школъ академіи кіевской, симъ нижеслѣдующее праведно и въ незазорной совѣсти свидѣтельствую:

1.

Показаний панъ Григорій во все свое въ академіи кіевской пребываніе имѣль безпорочное житіе, и доброправіемъ своимъ прочімъ

и добродѣтельному житію примѣръ бытъ. На которомъ добродѣтельномъ житіи, аки на незыблемъ основаніи съ начала назидая ученіе риторическое и философское искусство, также и священныхъ языковъ еврейскаго и греческаго ученіе совершилъ съ довольною пользою своею и другихъ превосходеніемъ; что же касается до иѣмѣцкаго языка, котораго подъ великимъ учителемъ Сумономъ Тодорскимъ именемъ преосвященнымъ епископомъ псковскимъ, учился, въ томъ-такъ преуспѣль, что и самъ совершенно съ похвалою своею и пользою слышащихъ его оный преподавать можетъ, чemu свидѣтель есть такъ истинный (якъ вѣрный я тому самовидецъ) частые отъ него и къ нему въ корреспонденціи изъ Шленска на томъ языкѣ переписки, за что онъ, панъ Григорій, отъ добра то вѣдущихъ и пользу общую смотрящихъ первый въ кандидатахъ поставлень, для ученія иѣмѣческаго языка въ академіи кievской.

2.

1741-го года на вѣрность службы Ея И. В. Государинѣ Императрицѣ Елизавѣтѣ Петровнѣ, самодержицѣ всероссійской, да 1742-го года о наслѣдіи всероссійскаго престола Его И. Высочеству внуку Петра Перваго, благовѣрному Государю Великому Князю Петру Федоровичу присягалъ въ той же академіи, и своеручно подписался, что все вышепоказанное, якъ со всякою вѣрностю свидѣтельствую, такъ-то же мою собственою рукою при обыкновенной печати академической подтверждаю.

У подлинника пишеть тако:

„Іеромонахъ Варлаамъ, священныхъ языковъ еврейскаго и греческаго учителъ“.

На подлинномъ большая бѣлая кievской академіи печать.

Подлинный обратно къ себѣ взялъ Григорій Полѣтика“. (Там же, с. 149—50).

3. Резолюція „канцелярії академії наук“ на прослання „малороссійскаго любенскаго полка значкового товарища сына Григорія Полѣтики“, з дня 8. VII. 1746.

„Отослать его, Полѣтику, для свидѣтельства въ иѣмѣцкомъ и латинскомъ языкахъ къ надворному советнику и профессору Штелину, въ русскомъ и латинскомъ — профессору Тредіяковскому, а въ греческомъ — адъюнкту Крузіусу“, після чого „оному Григорию Полѣтику быть при академіи переводчикомъ латинскаго и иѣмѣцкаго языковъ, а притомъ и высшей науки“ продовжувати, з платною „по сту по двадцати рублевъ на годъ“. (Там же, с. 151).

4. Свідоцтво Штелина, дане президентеві Акад. Наук, про знання Гр. Полѣтикаю латинської й німецької мови, з дня 20. VII. 1746.

При изслѣдованії успѣховъ студента Полѣтики въ латинскомъ и иѣмѣцкомъ языкахъ, какъ изустнаго свидѣтельства, такъ и изъ перевода его латинскаго и иѣмѣцкаго, усмотрѣль я:

1) что онъ латинского писателя читать очень хорошо разумѣть и въ состояніи переводить на природный свой языкъ;

2) съ русского языка на латинскій такожъ переводить, токмо еще не красиво;

3) нѣмецкую книгу·також посредственно онъ разумѣть, а на нѣмецкій языкъ переводить онъ еще совсѣмъ не въ состоянія, понеже онъ ниже въ нѣмецкой граматикѣ довольно упражнялся, такожъ ниже довольно знаетъ нѣмецкихъ словъ и речей". (Там же, с. 162).

5. Свідоцтво Вас. Тредяковського, дане президентові Акад. Наук, про знання Гр. Політикою латинської й російської мови з дня 25. VII. 1746.

Помянутый малороссіанинъ, переводя съ латинского языка, показалъ себя, что онъ тотъ языкъ изрядно разумѣть, переводить съ него можетъ; однако россійской языкъ есть по большей части въ переводѣ діялектикъ малороссійскій, въ разсужденіи рѣчей и цѣлыхъ изображеній. Впрочемъ довольно твердое онъ имѣть основаніе въ разумѣніи обоихъ оныхъ языковъ, и слѣдовательно, современемъ добрымъ переводчикомъ чрезъ собственное свое примѣченіе и частое себя въ томъ обученіе быть можетъ". (Там же).

6. Свідоцтво Христіяна Крузія, дане президентові Акад. Наук, про знання Гр. Політикою грецької мови з дня 17. VII. 1746.

Крузій екзаменував Політику 16. VII., який перекладав устро третю главу „изъ Теофрастовой правоучительной науки“. „И такъ, изъ его отвѣтовъ на предложенные вопросы и изъ перевода довольно я увѣренъ, что онъ какъ основанія грамматической знаетъ, такъ въ чтеніи и толкованіи греческихъ писателей немало упражнялся“... (Там же, с. 159).

7. З наказу по Академії Наук з дня 18. VIII. 1746.

„Определенаго въ академію въ переводчики Григорія Полетика отослать, для продолженія дальнихъ наукъ, къ профессорамъ: Леруа — для обученія французскаго языка, къ Рихману — для обученія математики“. (Там же, с. 218). Домет Олячин.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Закарпатські українці в новій мадярській націології. M. Asztalos : A nemzetiségek története Magyarországon betelepülésiktől maig. Budapest. 1934, ст. 121. O. Могачек: Nagy-Magyarország nemzetiségei, mult és jelen. Budapest. 1934, ст. 80. — Пізно, аж надто пізно, по розгромі і розділі, нарешті дійшло в Угорщині до вивчення національних у ній проблем. Асталош, знаний уже викладом мадярського розуміння національности й націоналізму (1933 р.), розпочинає його наведеною вгорі працею: „Історія націоналістів в Угорщині від їх оселення до тепер“. Ця праця стала, так мовити, вступом до інших, таких, як згори названа друга — п. Моравека, а яких налічується вже сім. Історики слов'янства взагалі і з'окрема історики українського народу, поскільки не можуть оминати Закарпаття, ті мадярські праці з націології мусять узгляднити, хоч вони, розуміється, не позбавлені тенденційності.

Якось просто ніяково читати, коли Асталош видвигає тезу, що

на території пізнішої Угорщини, в час осадження там угрів, не було немадярських народів, або що „русиин“ прийшли туди (за Карпати) тільки по р. 1241, або що „угорські русини“ ще в XVII ст. були напівнамадами...

Зате цікаві місця, де автор тільки об'єктивно констатує факти. На початках 40-х рр. XIX ст. мадярська народність „уважала себе за єдиного власника території (Угорщини) й усилювалася мадяризувати“ ї інші народності. На р. 1848—9 не можна було рішити народностного питання Угорщини між інш. і через те, що „Угорська шляхта не хотіла відмовитися від своїх привілеїв“. Кошут стояв за „єдину неподільну“ державу і за помадярщення немадярських народів примусовим мадярським шкільництвом, — що Асталош називає „внутрішнім імперіалізмом“. Натомісъ немадярські народи Угорщини заявили автономістичні домагання. Цікаво довідатися, що відгукуючись на такі настрої поневолених народностей, приблизно в 1849 р. чеський історик Палацький виробив план перебудови Австрії на федеративних засадах, згідно з яким „русинська“ частина Угорщини разом із Галичиною й Буковиною мали б творити „малоруський“ автономний край Австрії. Угорські „русиини“ самі ще не мали автономістичних побажань в 1848 р. Але коли автономістичні настрої немадярських народів Угорщини знов вибухли в 1861 р., то й угорські „русиини“ на зібраних в Мукачеві теж ухвалили домагатися національної автономії. З того нічого не вийшло. Р. 1868 будапештський парламент прийняв народностний закон (: 44), по якому Угорщину складає єдина мадярська нація, її членами є всі піддані будьяких народностей. Немадярські народи не були ним задоволені. А шкільний закон Аппонія викликує спільний фронт немадярських народів Угорщини. З них порівнююче найменше клопоту робили мадярам угорські „русиини“; аж на зачатку ХХ ст. проблема Угорської Руси набула ширших національних розмірів, відбиттям чого був процес з православними в Мармароші 1914 р. Більшість немадярських національностей мала на своїм боці європейську пресу; виголошували різні сепаратистичні побажання. На народностну небезпеку звернули увагу такі обережні мадяри, як Микола Бартфай Е. Еган. З вибухом світової війни кілька провідників поневолених у Мадярщині народностей перебираються до чужини, переносячи національні проблеми Угорщини на міжнародний форум і підготовляючи ґрунт до розділення Угорщини. В світовій війні на 1000 осіб припало по Угорщині мертвих 25, при чому мадяр — 28, словаків 23.7, „русиинів“ підкарпатських 11.9. Поразка у війні потягла за собою революцію в Угорщині. Сепарації поодиноких народів мадярська влада протиставляє проголошення автономії: 21 грудня 1918 р. будапештський парламент видає закон про „Руську Країну“ (тобто Угорську Русь), 11. березня 1919 про „Словачьку Країну“. Але було запізно. Мадярська контрреволюція змушенена була 4 червня 1920 р. підписати тріянонський мир.

Другий автор, Моравек, розглядає історію мадяризаційних процесів. В середньовічні, на його думку, не було свідомого мадярщення. Але в добу турецького панування на угорських землях (по р. 1526 і до 1711) відбувалася національна асиміляція за поміччю церкви, крім того мадярська культура мала притяжливість, завдяки чому „найліпші верстви“ немадярських народів злилися з упривілейованими мадярськими верствами. Свідома мадяризація зачата законами 1791 : 16 і 1792 : 7, якими в цілій Угорщині заведено на всіх високих і середніх школах мадярську мову, як обов'язкову. З того часу поведено планомірну боротьбу за гегемонію „штатотворного“ мадярського народу в Угорщині, що складав тільки 30% населення держави. Зброєю була мадяризація, якої темп повстримувала тільки династія. Року 1836-го видається закон (: 8), яким зобов'язано державних урядовців і адвокатів знати мадярську мову й уживати її на наміс-

ницькій раді, як також в найвищому суді. Року 1840 закон (: 6) приписує знання мадярської мови парохам, 1844 : 2 заведено мад. мову у всіх адміністраційних установах. Кошут проголошує необхідність безкомпромісової мадяризації в державних справах взагалі, і мадярська революція 1848 р. прийшла в конфлікт з усіми народностями Угорщини. Аж збройний впад до Угорщини російської армії заставив мадярських політиків схаменутися і парламент екстренно ухвалює народностний закон 21 липня 1849 р., яким роблено поважні уступки немадярським народностям Угорщини, — та було вже пізно, події пішли в іншім напрямі, той закон зостався на папері. Угорщині довелося розлучитися з задумом самостійності і підпорядкуватися, опісля погодитися з Австрією; після погодження мадяри знов вирішали народностні проблеми в Угорщині власні самостійно. Так зачалася доба мадярської гегемонії (1867—1914 р.) в Угорщині. Поруч із законодавчо-адміністративним присилуванням, цілям мадяризації служили духовні осередки й органи, як міста, театр, музика й преса. Мадярські автори підраховують, що мадяризація збільшила мадярську народність в Угорщині з р. 1787 до р. 1850 на 1.100 тис. душ, а до р. 1900 разом аж на 2.800 тис.; до перевороту ж і розділу Угорщини навіть на 3.700 тис. душ. В р. 1787 в усій кількості населення Угорщини мадяр було 39%, 1880 р. — 46,6%, 1910 р. — 54,5%. Той зрост мадяр відбувався за рахунок менш культурних народностей, — проти культурніших німців вони майже нічого не виграли. Мадяризації найбільш сприяли міста, потім культурні вигоди мадяр, рух населення до мадярських осередків і та обставина, що немадярські народи Угорщини мали слабшу верству інтелігенції, в чім була їх найбільша слабість. Мадяризація приводить до того, що народностна проблема Угорщини дедалі більше через зайнтересування пресою західніх держав ставала європейською. В цій брошуру є статистична табелька немадярських народностей з вказівкою, скільки з того жило в межах Угорщини до XVIII в. Напр. „русинської“ народності 464 т. душ, з того числа в'імігрувало від XVIII ст. 150 тис. чи 32,3%, жило раніше 314 тис. чи 67,7%. Певно, що такого рода дати не мають статистичного значення, а приблизне спекуляційне.

Прага.

Проф. Мандрівець.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

† Юрій Рудницький (Юліян Опільський). У Львові 9-го лютого вранці помер український письменник проф. Юрій Рудницький, що писав під прибраним ім'ям — Юліян Опільський. Народився Ю. Р. 8 жовтня 1884 р. в Тернополі, в родині гімназійного професора. Покінчивши львівську гімназію, вступив до львівського університету, пізніше до університету в Грацу. Від р. 1906-го став професором академічної гімназії у Львові. Написав багато історичних повістей, напр.: „Іду на вас“, „В царстві золотої свободи“, „Сумерк“, „Тінь велетня“ і ін.

Нова праця Іл. Свенціцького. Проф. д-р Іл. Свенціцький закінчив ціну працю: „Пушкин і Україна“. Праця друкуватиметься в „Нашій Культурі“.

Нова праця Ів. Огієнка. В черговій 1—2 книжці тому XIV празької „Slavia“ на ст. 58—70 видрукувано нову працю проф. І. Огієнка: Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток, критичний палеографічно-методологічний нарис (про методологію видавання рукописних пам'яток взагалі, а проф. І. Богдана зокрема).

Румунський журнал про проф. І. Огієнка. Науковий квартальник „Arhiva“, орган Історично-філологічного Товариства при Яському університеті в Румунії, в останній своїй книзі т. 42 за 1936 р. на ст.

159—160 помістив таку замітку п. Д. Струшару: „Вшанування проф. д-ра І. Огієнка. Ми одержали відомості, що в Варшаві за-клався Ювілейний Комітет для вшанування проф. І. Огієнка з при-воду 30-ліття його наукової й громадської діяльності. Комітет поста-новив відзначити цю дату урочистою академією 1-го липня, а також видрукуванням відповідного ювілейного збірника на честь проф. І. Огієнка. Подаємо цю звістку, бо проф. І. Огієнко відомий у нас з одного боку своїм дослідом і виданням документів Мірчі Старого, а з другого завдяки його важливій праці, вміщений у 38 томі: „Arhiva“ 1931 р. під заголовком: „Як треба видавати молдавські документи“.

Вшанування проф. Огієнка українським громадянством має глибше значення, аніж звичайне ювілейне Свято... (опускаємо дальші, зрештою покрученні відомості).... Проф. Огієнко являється провідни-ком течії, що намагається очищати українську мову від чужих їй впливів.

Проф. І. Огієнко був професором і ректором Кам'янець-Поділь-ського Університету. Року 1919-го він був Міністром Освіти в ново-повсталій Українській Народній Республіці. Тепер він заклав і видає під своїм керівництвом два місячники, один для широких кругів українського народу, під назвою „Рідна Мова“, а другий „Наша Культура“ для інтелігенції, цебто для культурного українського громадянства. Через свою націоналістичну діяльність проф. Огієнко багато витерпів від своїх політичних противників ..... (опускаємо)... але він і надалі зо-стаеться вірний своїм поглядам як чисто націоналістичним, так і щодо автокефалії Української Церкви“.

Українка. В черговій 1—2 кн. т. XIV „Slavia“ знаходимо на ст. 164—165 замітку Ф. Колесси про формулу закінчення в українських народніх думах; крім більшої вищезгаданої статті проф. І. Огієнка є ще згадка про його працю („Вербська Євангелія 1560 р.“ в збірнику на честь Мілетича) в рецензії проф. Іос. П. на ст. 305. — Нова книжка 2 т. XXIII (ст. 178—180) чеського наукового журналу „Časopis pro Mod. Filologie“ приносить велику й дуже прихильну рецензію проф. Фр. Тихого на працю І. Огієнка: „Розмежування нам'яток українських від білоруських“.

Виклади про Україну. Як уже була в нас згадка (кн. 12 (20), с. 845), в Кенігсберзькім „Інституті для студіювання східної Європи“ проф. д-р Ганс Кох відкрив був дня 16. XI. м. р. невеличку серію викладів про Україну. З інших таких викладів відбулися опісля такі: 12. I. 37 про географічний стан України, доц. д-ра Б. Плечке, 21. I. Про українську державність на протязі історії, проф. д-ра Г. Коха; 2. II. Господарське положення України в сучасну добу, проф. д-ра Т. Оберлендер; та 9. II. Німецькість в Україні, доц. д-ра Креммера. Всі виклади були гарні, й речеві та без ніякої пропаганди. На остатку відбувся там 13. II. також виклад проф. д-ра І. Мірчука на тему: Роля демонічного в росіян та українців. На викладі було досить присутніх.

Недозволений передрук. Крем'янецький місячник „Будівничий Церкви“ передрукував із 1 (21)-ої книжки „Нашої Культури“ оповідання Нат. Королевої „Його поклик“, передрукував без дозволу Редакції й без зазначення джерела, звідки бере. Місячник цей пише, що він „орган християнської думки“. А чи ж то по-християнському при-своювати собі чужі речі?

Відповідальний редактор Інженер Анатоль Огієнко.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.